

LATVIJAS REPUBLIKAS TIESĪBSARGA

2011.GADA ZIŅOJUMS BĒRNU TIESĪBU JOMĀ

LATVIJAS REPUBLIKAS

TIESĪBSARGS

LATVIJAS REPUBLIKAS TIESĪBSARGA

2011.GADA ZIŅOJUMS BĒRNU TIESĪBU JOMĀ

2012.GADS

SATURS

I Bērni valsts sociālās aprūpes iestādēs (zīdaiņu namos)	6. lpp.
II Bērnu tiesību īstenošana psihoneiroloģiskajās slimnīcās	27. lpp.
III Tiesības iegūt izglītību bez maksas	40. lpp.
IV Preventīvais darbs ar bērniem pašvaldībās	42. lpp.
V Bērnu tiesību jomas aktualitātes:	59. lpp.
1. Statistika un vispārējs pārskats	59. lpp.
2. Bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu tiesības uz mājokli pēc pilngadības sasniegšanas	63. lpp.
3. Tiesību principu piemērošana sociālo tiesību jomā	66. lpp.
4. Vecāku pienākums ievērot bērna tiesības	67. lpp.
5. Aizskaršana interneta vidē	69. lpp.
6. Bērna tiesības uzaugt ģimenē	70. lpp.

BĒRNA TIESĪBAS

ANO Konvencija par bērna tiesībām
Latvijas Republikas Satversme
Bērnu tiesību aizsardzības likums

Cilvēktiesību sistēmā tiek noteiktas arī dažādas mazaizsargātas personu grupas, kurām, ņemot vērā viņu statusu, ir nepieciešama īpaša valsts aizsardzība un atbalsts. Bērna tiesību izdalīšana atsevišķā grupā pamatota galvenokārt ar to, ka, no vienas puses, bērniem atbilstoši valstu tiesiskajam regulējumam nav visu tiesību, kas piemīt pilngadīgajiem, bet, no otras puses, bērniem ir arī savas specifiskās tiesības, kas saistītas ar viņu vecumu, stāvokli ģimenē un tml.

Bērna tiesības ir pamattiesību un pamatbrīvību kopums, kuram jābūt nodrošinātam katram bērnam (bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas) **bez jebkādas diskriminācijas un neatkarīgi no bērna, viņa vecāku, aizbildņu, ģimenes locekļu rases, tautības, dzimuma, valodas, reliģiskās, politiskās vai citas ārliedības, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, dzīvesvietas valstī, mantiskā un veselības stāvokļa, dzimšanas vai citiem apstākļiem.**

Bērna tiesību definīcija izriet no pamatidejām, kuras nosaka Vispārējā cilvēktiesību deklarācija. Deklarācijas atsevišķā pantā, kas veltīts bērniem, ir noteikts, ka „mātēm un bērniem ir tiesības uz īpašu aizsardzību un palīdzību.” Atzīstot bērnu vienlīdzīgas tiesības uz visām brīvībām, kas pasludinātas deklarācijā, starptautiskā kopiena atzīst papildu palīdzības un atbalsta nepieciešamību bērniem.

Harmoniskai personības attīstībai nepieciešams, lai bērns dzīvo un aug ģimenes vidē, laimes, mīlestības un izpratnes atmosfērā, tuvu un mīlošu cilvēku vidū. Pieaugušo uzdevums ir sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei sabiedrībā, kā arī radīt bērna fiziskai un garīgai attīstībai piemērotus dzīves apstākļus.

No bērnu tiesību jomā noteiktajām prioritātēm 2011.gadā pastiprināta uzmanība tika vērsta uz sociāli mazaizsargātām bērnu grupām: bērniem valsts sociālās aprūpes iestādēs (zīdaiņu namos) un bērniem psihoneiroloģiskajās slimnīcās. Darba gaitā aktualizējās vēl divas tēmas, kas attiecas uz visiem bērniem un tika noteiktas kā prioritātes – izglītības pieejamība bez maksas un individuālais preventīvais darbs ar bērniem pašvaldībās.

I BĒRNI VALSTS SOCIĀLĀS APRŪPES IESTĀDĒS (ZĪDAIŅU NAMOS)

ANO Konvencijas par bērna tiesībām 20., 23., 31.pants,
Latvijas Republikas Satversmes 110.pants,
Bērnu tiesību aizsardzības likuma 16.pants, 26.panta pirmā daļa,
27.panta ceturtnā daļa, 44.pants.

Latvijas Republikas tiesībsarga stratēģijā 2011.-2013.gadam¹ jaunāka vecuma bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu tiesību ievērošana valsts sociālās aprūpes centros tika izvirzīta par vienu no prioritātēm 2011.gadā. Prioritātes īstenošanai ir veikta situācijas izpēte: starptautiskā un nacionālā tiesiskā regulējuma, starptautisko rekomendāciju, tostarp Latvijas valstij sniegto rekomendāciju, izpēte, iestāžu skaita un bērnu skaita tajās apzināšana. Tika apmeklēti visi valsts sociālās aprūpes centri (turpmāk – VSAC), kas sniedz sociālās aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumus bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem līdz 2 gadu vecumam un bērniem ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem līdz 4 gadu vecumam: VSAC „Rīga” filiāles „Rīga” un „Pļavnieki”, VSAC „Kurzeme” filiāle „Liepāja” un VSAC „Latgale” filiāle „Kalkūni”. Apmeklējumu laikā Tiesībsarga biroja darbinieki iepazinās ar apstākļiem minētajās iestādēs, bērnu tiesību ievērošanas situāciju, kā arī pārrunāja ar iestāžu darbiniekiem tās uzlabošanas iespējas.

Izvērtējot situāciju kopumā, konstatēts, ka galvenā problēma ir liels bērnu skaits iestādēs, kas norāda uz to, ka valsts nav pietiekami veikusi nepieciešamās darbības, lai nodrošinātu ikvienam bērnam tiesības uzaugt ģimenē.

¹ Pieejama: http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibsargs/majas_lapas_jaunumi/?doc=664

1. BĒRNA TIESĪBAS UZAUGT ĢIMENĒ

Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk – ANO) Konvencija par bērna tiesībām (turpmāk – Konvencija) un Bērnu tiesību aizsardzības likums nosaka katram bērnam neatņemamas tiesības uzaugt ģimenē. Savukārt bērnam, kuram uz laiku vai pastāvīgi nav savas ģimenes, ir tiesības saņemt aprūpi, kas ir vistuvākā ģimeniskai videi - pie aizbildņa vai audžuģimenē. Tikai tad, ja nav iespējams nodrošināt bērnam aprūpi ģimeniskā vidē, bērna aprūpe var tikt nodrošināta bērnu aprūpes iestādē. ANO Bērna tiesību komiteja pēdējās Latvijai sniegtajās rekomendācijās jau 2006. gadā mudināja Latvijas valsti „nodrošināt, lai bērnu ievietošana bērnu iestādē būtu pēdējais iespējamais risinājums un lai tas tiktu izmantots vienīgi tad, ja ģimenes tipa aprūpe tiek uzskatīta par nepiemērotu konkrētam bērnam”².

No bērnu tiesību un tiesisko interešu viedokļa aprūpei iestādē ir vairāki trūkumi: iestāde nevar kompensēt ģimenes vidi, kas ir pamats bērna pilnvērtīgai attīstībai; iestādē bērnam nav iespējams nodrošināt pastāvīga pieaugušā aprūpētāja klātbūtni, tādējādi bērnam nav iespējams atrast piesaistes personu un saņemt aprūpi atbilstoši savām vajadzībām. ANO Starptautiskajā ziņojumā par vardarbību pret bērniem(2006)³ ir atzīmēts, ka institucionālā aprūpe atstāj nopietnu ietekmi uz bērniem, kas nereti ir saistīta ar potenciāli neatgriezeniskām sekām. Saskaņā ar pētījumiem aprūpes apstākļiem agrā bērnībā (periods no 0 līdz 3 gadiem) ir ļoti liela nozīme bērna attīstībā, ietekmējot vēlāk bērna izredzes un panākumus. Zīdaiņu institucionālā aprūpe kaitīgi ietekmē bērnu fizisko, garīgo un kognitīvo attīstību, atstāj negatīvu ietekmi uz viņa emocionālo stabilitāti un drošību, kultūras un personības identitātes saglabāšanu. Pētījumi pierāda, ka no katriem trim iestādē pavadītajiem mēnešiem mazs bērns savā attīstībā zaudē vienu mēnesi.⁴

² ANO Bērna tiesību komitejas 2006.gada 28.jūnija noslēguma apsvērumi: Latvija, 33.punkts, pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/lv_crc.doc

³ World report on violence against children, pieejams: http://www.crin.org/docs/UNVAC_World_Report_on_Violence_against_Children.pdf

⁴ Pieejams: http://www.crin.org/docs/UNICEF_A%20call%20to%20action_cahier_web.pdf

Vadlīniju par bērnu alternatīvu aprūpi⁵, kas tika pieņemtas 2009.gada 18.decembrī ar ANO Ģenerālās asamblejas rezolūciju, 21.punktā ir uzsvērts, ka institucionālā aprūpe var tikt izmantota tikai gadījumos, kad tā tiek atzīta par vispiemērotāko aprūpes veidu konkrētam bērnam un atbilst viņa vislabākajām interesēm. Minētā dokumenta 22.punktā noteikts, ka alternatīvai aprūpei maziem bērniem, īpaši bērniem līdz 3 gadu vecumam, jābūt nodrošinātai ģimeniskā vidē.

ANO Bērnu fonda (UNICEF) ziņojumā „Mājās vai mājā?” valstis tiek aicinātas izbeigt praksi saistībā ar bērnu ievietošanu institūcijās. Ziņojumā norādīts, ka mazu bērnu līdz 3 gadu vecumam ievietošanai institūcijās jābūt ierobežotai ar īsu termiņu, kas nepārsniedz sešus mēnešus, tai jābūt kā pēdējam risinājumam gadījumos, kad tā ir nepieciešama un atbilst bērna vislabākajām interesēm⁶.

VSAC filiāles, kurās tika veiktas pārbaudes, nodrošina 467 klientu vietas. Apmeklējumu laikā minētajās iestādēs kopumā uzturējās 421 bērns, no kuriem 198 bērni ir līdz 2 gadu vecumam. Visvairāk mazu bērnu (līdz 2 gadu vecumam) bija VSAC „Rīga” filiālēs „Pļavnieki” – 93 un „Rīga” – 72 bērni. VSAC „Kurzeme” filiālē „Liepāja” aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumi tika nodrošināti 19 bērniem līdz 2 gadu vecumam un VSAC „Latgale” filiālē „Kalkūni” – 14 bērniem.⁷

Vienlaicīgi saskaņā ar Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas mājas lapā publicēto informāciju 2011.gada augustā 27 audžuģimenes bija izteikušas vēlmi ņemt savā aprūpē bērnus no 0 līdz 2 gadu vecumam, tādējādi radot iespēju 34 bērniem augt ģimeniskā vidē. Papildus 8 audžuģimenēs tika nodrošinātas 10 brīvas vietas bērniem no 1 gada vecuma un 30 audžuģimenes izteica vēlmi paņemt savā aprūpē bērnus no 2 gadu vecuma, tādējādi nodrošinot 45 bērniem aprūpi ģimenē.⁸

⁵ Guidelines for the alternative care of children, http://www.unicef.org/aids/files/UN_Guidelines_for_alternative_care_of_children.pdf

⁶ UNICEF Report, “At Home or In a Home?”, <http://www.ifco.info/news-and-blogs/latest-news/ending-placing-children-under-three-years-in-institutions-a-call-to-action>

⁷ Dati uz 2011.gada 19.augustu.

⁸ Pieejams: http://www.bti.gov.lv/lat/arpusgimenes_aprupe/?doc=2589&page=

Informācija par brīvo vietu skaitu audžuģimenēs ir pieejama bāriņtiesām, kuru kompetencē ir lemt par ārpusģimenes aprūpes nodrošināšanu bērnam, ievērojot principu, ka bērna interesēs ir saņemt aprūpi ģimeniskā vidē. Taču no statistikas secināms, ka, pastāvot brīvajām vietām audžuģimenēs, jaunāka vecuma bērniem tiesības saņemt minēto aprūpi netiek nodrošinātas.

Situācijas izvērtēšanā arī jāņem vērā apstākļi, ka saskaņā ar Sociālo palpojumu un sociālās palīdzības likuma 9.¹pantu bāreņi un bez vecāku gādības palikušie bērni līdz 2 gadu vecumam institucionālajā aprūpē atrodas valsts apgādībā. Savukārt bērnu uzturēšanu audžuģimenēs daļēji nodrošina pašvaldības, izmaksājot pabalstu bērna uzturam un pabalstu apģērba un mīkstā inventāra iegādei. Atšķirīgā kārtība alternatīvo aprūpes pakalpojumu finansēšanā, iespējams, varētu būt viens no iemesliem tam, ka atsevišķos gadījumos bāriņtiesas kā pašvaldību iestādes, lemjot par ārpusģimenes aprūpes nodrošināšanu bērnam, vadās no finansiāliem apsvērumiem un izvēlas valsts finansēto institucionālo aprūpi.

Secinājumi:

- Saskaņā ar starptautiskajiem bērnu tiesību standartiem jaunāka vecuma bērnu, t.i. bērnu līdz 3 gadu vecumam, ievietošana aprūpes iestādēs ir uzskatāma par bērnu tiesību pārkāpumu. Līdz ar to, izvēloties ārpusģimenes aprūpes formu, maziem bērniem ir jābūt nodrošinātai aprūpei ģimeniskā vidē.
- Liels mazu bērnu skaits VSAC filiālēs norāda uz to, ka valstī izveidotajā ārpusģimenes aprūpes sistēmā pastāv problēmas ar ģimenes tipa aprūpes pakalpojumu pieejamību jaunāka vecuma bērniem, kā rezultātā tiek pieļauts bērnu tiesību uzaugt ģimenē pārkāpums.
- Nepieciešams veidot bāriņtiesu izpratni par jaunāka vecuma bērnu tiesībām un vajadzībām saņemt aprūpi ģimeniskā vidē un nodrošināt, lai minētais princips tiktu ievērots praksē.
- Bāriņtiesas lēmumu par bērna līdz 2 gadu vecumam nodošanu institucionālajā aprūpē var ietekmēt finansiāli apsvērumi. Līdz ar to izvērtējams jautājums par nepieciešamību pārskatīt institucionālās aprūpes pakalpojumu finansēšanas kārtību, paredzot vienu finansēšanas

avotu par aprūpes pakalpojumu sniegšanu bērniem, kuriem nav fiziskās un garīgās attīstības traucējumu, neatkarīgi no viņu vecuma. Izdevumus par minētajiem pakalpojumiem sedzot no pašvaldības budžeta, kā to pašlaik jau paredz normatīvais regulējums attiecībā uz bērniem, kuri sasnieguši 3 gadu vecumu.

2. BĒRNA AR ĪPAŠĀM VAJADZĪBĀM TIESĪBAS UZAUGT ĢIMENĒ

Saskaņā ar pasaules praksi visbiežākais iemesls, kādēļ bērnus ievieto aprūpes iestādēs Centrāleiropas un Austrumeiropas valstīs, ir bērnu fiziskās un garīgās attīstības traucējumi. Arī VSAC filiālēs liela daļa no kopējā bērnu skaita ir bērni ar attīstības traucējumiem. Saskaņā ar VSAC filiāļu darbinieku sniegto informāciju minētos bērnus viņu veselības stāvokļa dēļ nelabprāt ņem aizbildnībā, audžuģimenēs vai adoptē, kā rezultātā daudz bērnu līdz pilngadības sasniegšanai un arī pēc tam dzīvo valsts ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijās. Daudz bērnu ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem ir bez vecāku gādības palikušie bērni. Vairāki bērni ar attīstības un veselības problēmām VSAC tiek ievietoti pēc vecāku lūguma, jo dažādu iemeslu dēļ bērniem nav iespējams nodrošināt aprūpi ģimenē.

ANO Konvencijas 23.pants nosaka, ka garīgā vai fiziskā ziņā nepilnvērtīgam bērnam ir tiesības uz īpašu gādību un tiesības dzīvot pilnvērtīgu un cienīgu dzīvi apstākļos, kas garantē viņa pašcieņu, palīdz viņam uzturēt ticību saviem spēkiem un atvieglo viņa iespējas aktīvi piedalīties sabiedrības dzīvē. Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmatā norādīts, ka uzsvars 23.pantā tiek likts uz „aktīvu līdzdalību sabiedrībā” un „pēc iespējas pilnīgāku sociālo integrāciju”, un tas kontekstā ar Konvencijas 2.pantu nozīmē līdz minimumam samazinātu bērnu - invalīdu ievietošanu institūcijās, nodrošinot bērniem bez jebkādas diskriminācijas tiesības augt ģimeniskā vidē⁹.

Arī ANO Bērna tiesību komiteja pēdējās Latvijai sniegtajās rekomendācijās jau 2006.gadā ieteica Latvijas valstij veikt pasākumus, lai izstrādātu

⁹ Hodgina R., Ņūvels P. Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmata: UNICEF, 2002. - 652 lpp., 335 lpp.

un ieviestu alternatīvas bērnu ar invaliditāti institucionalizācijai, piemēram, vietējās rehabilitācijas programmas un mājas aprūpi, kā arī organizēt izpratnes veidošanas kampaņas, kas vērstas uz aprūpi ģimenē un bērnu ar invaliditāti tiesību veicināšanu.

ANO Bērna tiesību komitejas Vispārējos komentāros Nr.9 par bērnu – invalīdu tiesībām¹⁰ un Eiropas deklarācijā par bērniem un jauniešiem ar intelektuālās attīstības traucējumiem un viņu ģimenēm¹¹ valstis tiek aicinātas aizstāt aprūpes pakalpojumus iestādēs, kas negatīvi ietekmē bērnu veselību un attīstību, ar augstas kvalitātes atbalstu un alternatīviem aprūpes veidiem sabiedrībā. Alternatīviem pakalpojumiem, kas var ietvert sevī radnieku veiktu aprūpi, aprūpi audžuģimenēs un adopciju, jābūt organizētiem tādā veidā, lai motivētu cilvēkus, kuri apzināti cenšas rūpēties par tādiem bērniem, ir jūtīgi pret bērnu īpašām vajadzībām un spējīgi sniegt bērniem labumu, paņemot bērnus savā aprūpē.

Secinājumi:

- Lielais bērnu ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem skaits VSAC liecina par to, ka šo bērnu aprūpei praksē bieži tiek izmantota ievietošana bērnu aprūpes iestādē. Šādas prakses pastāvēšanu ietekmē alternatīvu trūkums.
- Attīstības un veselības problēmas liek šķēršļus bērniem saņemt ģimenes tipa aprūpes pakalpojumus, un tas ir pretrunā ar diskriminācijas aizlieguma principu.
- Lai samazinātu bērnu ar īpašām vajadzībām ievietošanu aprūpes iestādēs un veicinātu bērnu izņemšanu no minētajām iestādēm, nepieciešams sniegt pietiekamu atbalstu ģimenēm, kuras aprūpē bērnus ar īpašām vajadzībām, un sekmēt alternatīvu aprūpes pakalpojumu pieejamību. Jāizvērtē iespēja noteikt lielāku atlīdzības apmēru tiem aizbildņiem un audžuģimenēm, kas aprūpē bērnu ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem, jo šiem bērniem viņu veselības un attīstības stāvoklis nedrīkst būt par šķērslī, lai saņemtu aprūpi ģimeniskā vidē.

¹⁰ General Comment Nr.9, The rights of children with disabilities, Committee on the Rights of the Child, <http://daccess-ods.un.org/TMP/6372007.13157654.html>

¹¹ European Declaration on Children and Young People with Intellectual Disabilities and their Families, http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0015/121263/e94506.pdf

3. BRĀĻU UN MĀSU TIESĪBU NETIKT ŠĶIRTIEM NODROŠINĀŠANA

ANO Vadlīniju par bērnu alternatīvu aprūpi 18.punkts nosaka, ka, nododot bērnus ārpusģimenes aprūpē, kopā dzīvojošie brāļi un māsa nedrīkst būt šķirti. Arī Bērnu tiesību aizsardzības likuma 27.panta ceturtās daļas 1.punkts aizsargā vienas ģimenes bērnu tiesības netikt šķirtiem ārpusģimenes aprūpes laikā, izņemot īpašus gadījumus, kad tas tiek darīts bērnu interesēs.

Veicot pārrunas ar VSAC filiāļu darbiniekiem, tika saņemta informācija, ka praksē minētais princips netiek ievērots. Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 9.¹pantu bāreņi un bez vecāku gādības palikušie bērni līdz 2 gadu vecumam institūcijā atrodas valsts apgādībā. Līdz ar to sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumi VSAC filiālēs bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem ir pieejami tikai līdz 2 gadu vecumam. Ja bērna brālis vai māsa ir sasnieguši 3 gadu vecumu un bērniem nav iespējams atrast aizbildni vai audžuģimeni, aprūpe brālim vai mācai tiek nodrošināta citā, pašvaldības finansētā, bērnu aprūpes iestādē. Ja vienas ģimenes bērnu vecuma starpība nav liela (1-2 gadi), praksē ir iespējami gadījumi, kad, lai nodrošinātu brāļu un māsu tiesības uzaugt kopā, pašvaldība slēdz līgumu ar VSAC par bērna aprūpi, taču minētie gadījumi ir drīzāk izņēmumi no vispārējās prakses.

Secinājums:

- Atšķirīgā kārtība institucionālās aprūpes pakalpojumu finansēšanā atkarībā no bērna vecuma veicina vienas ģimenes bērnu tiesības netikt šķirtiem pārkāpumus, kad ārpusģimenes aprūpes laikā bērniem nav iespējams nodrošināt aprūpi pie aizbildņa vai audžuģimenē. Līdz ar to izvērtējams jautājums par nepieciešamu pārskatīt institucionālās aprūpes pakalpojumu finansēšanas kārtību (sk. arī sadaļu par bērnu tiesībām uzaugt ģimenē).

4. BĒRNU SKAITS VSAC UN TIESĪBAS SAŅEMT KVALITATĪVU APRŪPI

Balstoties uz pētījumiem, ANO Bērna tiesību komiteja vairākkārt ir norādījusi, ka mazām mājas tipa bērnu aprūpes iestādēm bieži vien ir labāki bērnu aprūpes rezultāti. Liels bērnu skaits iestādēs nelabvēlīgi ietekmē aprūpes pakalpojumu kvalitāti un rada risku bērnu pilnvērtīgai attīstībai. Bērnu iestādes nav spējīgas pietiekami kompensēt ģimenes vides trūkumu bērniem, iestādē bērni tiek pakļauti bezpersoniskuma principam un stingram režīmam, personāla nepietiekama skaita dēļ bērniem ir ierobežota iespēja saņemt aprūpi atbilstoši viņu individuālajām vajadzībām. Tāpat personāla maiņas dēļ iestādē bērniem grūti atrast piesaistes personu, kura var palīdzēt radīt bērnam uzticības un drošības sajutu. Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmatā ir norādīts, ka „bērni, kas ievietoti iestādēs, cieš no atpalicības personības attīstībā, traucētas komunikācijas spējas, emocionālas nepietiekamības, nepietiekamas pieķeršanās pieaugušajiem, pasivitātes un neuzticības. Nopietnas novirzes ir vērojamas bērnu psiholoģijas intelektuālajā un motivācijas sfērā pamatskolas vecumā, kā arī tieksme uz neatbilstošu uzvedību”¹².

VSAC filiāļu apmeklējumu laikā tika konstatēts, ka katra no iestādēm var nodrošināt aptuveni 100 vietu, bet VSAC „Latgale” filiālē „Kalkūni” ir 160 vietas. Bērni dzīvo grupās pa 10-12. Grupā ar bērniem dienā strādā divi darbinieki: sociālais aprūpētājs, kurš audzina bērnus un māca bērniem iemaņas, un aprūpētājs, kurš bērnus aprūpē. Naktī grupā bērniem pieejams tikai 1 aprūpētājs. Vērtējot situāciju atbilstoši starptautiskajiem bērnu tiesību standartiem, secināms, ka lielais bērnu skaits VSAC filiālēs neatbilst bērnu interesēm. Ņemot vērā darbinieku skaitu grupās, bērnu vecumu un veselības stāvokli, rodas šaubas arī par aprūpes kvalitāti, proti, vai bērniem vienmēr ir iespēja saņemt aprūpi atbilstoši savām vajadzībām.

¹² Hodgina R., Ņūvels P. Konvencijas par bērna tiesībām ieviešanas praksē rokasgrāmata: UNICEF, 2002.- 652 lpp., 284.lpp.

Saskaņā ar ANO Vadlinijām par bērnu alternatīvu aprūpi¹³ valstīs, kurās ir saglabātas lielas bērnu aprūpes iestādes, tiek aicinātas izstrādāt alternatīvas aprūpes formas un deinstitucionalizācijas stratēģiju, kuras mērķis būtu bērnu aprūpes iestāžu pakāpeniska likvidācija. Minētā dokumenta 23.punktā ir noteikts, ka šā mērķa sasniegšanai valstīm ir jānosaka bērna attīstību veicinošie aprūpes standarti, kas nodrošinātu kvalitāti un nepieciešamos apstākļus, piemēram, individuālu aprūpi vai aprūpi mazās grupās, un jāizvērtē esošo aprūpes iestāžu atbilstība minētajiem standartiem.

Secinājumi:

- Lielais bērnu skaits katrā no VSAC filiālēm negatīvi ietekmē aprūpes kvalitāti. Arī darbinieku skaits grupās ir nepietiekams, lai bērni varētu saņemt aprūpi atbilstoši savām vajadzībām. Līdz ar to nepieciešams pārskatīt normatīvajos aktos noteiktās prasības sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas iestādēm.
- Lai panāktu lielo iestāžu pakāpenisku likvidāciju, **valstī jābūt izstrādātai deinstitucionalizācijas stratēģijai** un attiecīgam rīcības plānam ar skaidriem mērķiem un uzdevumiem noteiktam laika periodam.

5. ALTERNATĪVAS APRŪPES FORMAS

Lai samazinātu bērnu skaitu VSAC, jaunāka vecuma bērniem jābūt pieejamām citām alternatīvās aprūpes formām. Bērnu tiesību aizsardzības likums paredz, ka bērnam, kurš nodots ārpusģimenes aprūpē, var tikt nodrošināta aprūpe pie aizbildņa vai audžuģimenē, kas ir vistuvākā ģimeniskai videi.

Izvērtējot informāciju par jaunāka vecuma bērnu skaitu VSAC filiālēs un statistikas datus par audžuģimenēm, secināms, ka audžuģimeņu skaits, kuras vēlas un var nodrošināt aprūpi ļoti maziem bērniem, ir nepietiekams. Iespējamie cēloņi ir vairāki.

¹³ Pieņemtas 2009.gada 18.decembrī ar ANO Ģenerālās asamblejas rezolūciju, Guidelines for the alternative care of children, <http://www.crin.org/docs/Guidelines-English.pdf>

Maziem bērniem ir nepieciešams veltīt ievērojami vairāk laika un pūļu aprūpei, audzināšanai un uzraudzībai. Zīdaiņu aprūpe prasa aprūpētāja pastāvīgu klātbūtni visu diennakti un nereti radikāli maina aprūpētāja dzīves ritmu. Atsevišķos gadījumos vēlmi paņemt aprūpē mazus bērnus ietekmē apgrūtināta veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība, jo bērniem regulāri jāveic apskates pie ģimenes ārsta un pēc nepieciešamības pie citiem speciālistiem.

Viens no iespējamiem cēloņiem, kas ietekmē audžuģimeņu vēlmi paņemt aprūpē jaunāka vecuma bērnus, kā arī aprūpes kvalitāti, ir zināšanu trūkums par mazu bērnu (īpaši zīdaiņu) aprūpi. Arī VSAC filiāļu darbinieku novērojumi liecina, ka audžuģimenēm nereti trūkst zināšanu par zīdaiņu aprūpi.

Mazu bērnu aprūpe ir saistīta arī ar ievērojami lielākām izmaksām (autiņbiksītes, piena maisījumi, ratiņi, apģērbs u.c.). Nedz audžuģimenei, nedz aizbildnim, ja vien viņš nav bērna vecvecāks, nav pienākuma uzturēt bērnu par saviem līdzekļiem, līdz ar to alternatīvās aprūpes pakalpojumu pieejamības veicināšanā nav mazsvarīgs finansiāls atbalsts.

Atbilstoši Valsts sociālo pabalstu likuma 3.panta pirmajai daļai ar aizbildnību saistītos izdevumus pilnībā sedz no valsts budžeta līdzekļiem: atlīdzība par aizbildņa pienākumu pildīšanu ir 38 lati mēnesī un tā ir neatkarīga no aizbildnībā esošo bērnu skaita, un pabalsts par bērna uzturēšanu 32 lati mēnesī. Aizbildnim ir tiesības saņemt līdzekļus bērna uzturam no vecākiem vai, ja tas nav iespējams, uzturlīdzekļus viņu vietā maksā valsts. Uzturlīdzekļu garantiju fonda maksāto uzturlīdzekļu apmērs bērnam līdz 7 gadu vecumam pašlaik ir 30 lati mēnesī¹⁴. Ņemot vērā, ka pienākums maksāt uzturlīdzekļus ir katram no vecākiem, līdzekļu bērna uzturam apmērs ir ne mazāk kā 60 latu mēnesī. Ja vecāks ir miris, bērnam ir tiesības saņemt apgādnieka zaudējuma pensiju, kuras minimālais apmērs pašlaik ir 29,25 lati, personai, kurai noteikta invaliditāte kopš bērnības - 48,75 lati. Ja par bērnu ir piešķirta apgādnieka zaudējuma pensija, valsts sociālā nodrošinājuma pabalsts sakarā ar apgādnieka zaudējumu, uzturlīdzekļi no Uzturlīdzekļu garantiju fonda vai ģimenes

¹⁴ Uzturlīdzekļu garantiju fonda likuma pārejas noteikumu 4.punkts

valsts pabalsts, tad pabalstu par bērna uzturēšanu samazina par attiecīgo summu. Līdzekļu apmērs laikā, kad iztikas minimuma patēriņa grozs vienam iedzīvotājam ir pārsniedzis 170 latus mēnesī¹⁵, nav pietiekams, lai segtu faktiskos izdevumus par bērna uzturēšanu.

Arī audžuģimenei nav pienākuma uzturēt tajā ievietoto bērnu par saviem līdzekļiem. Valsts maksātātlīdzība par audžuģimenes pienākumu pildīšanu neatkarīgi no tajā ievietoto bērnu skaita ir 80 latu mēnesī¹⁶. Pabalstu bērna uzturam audžuģimenei izmaksā pašvaldība, un tas atbilstoši Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumu Nr.1036 „Audžuģimenes noteikumi” 43.punkta 1.apakšpunktu nedrīkst būt mazāks par 27 latiem mēnesī. Praksē lielākā daļa pašvaldību nodrošina pabalsta izmaksu lielākā apmērā, taču tas ir krasī atšķīrīgs, piemēram, Vīļānos - 50 latu mēnesī, Jelgavā - 3 lati dienā un Olainē – minimālās algas apmērā. Atsevišķos gadījumos izmaksāto līdzekļu apmērs nevar pilnībā segt ar bērna uzturēšanu saistītos izdevumus.

Lai motivētu cilvēkus kļūt par aprūpes pakalpojumu sniedzējiem, jābūt paredzētām arī attiecīgām sociālajām garantijām. Personai, kura ir nodarbināta un vēlas paņemt aprūpē zīdaini, jābūt nodrošinātai iespējai izmantot bērna kopšanas atvaļīnājumu vai atvaļīnājumu bez darba samaksas saglabāšanas, saglabājot iepriekšējo darba vietu.

Darba likuma 156.panta pirmā daļa nosaka, ka darba devējam ir pienākums piešķirt bērna kopšanas atvaļīnājumu, ja to prasa darbinieks saistībā ar bērna dzimšanu vai adopciju. Tāpat Darba likuma 153.panta pirmajā daļā ir paredzētas tiesības pieprasīt un saņemt atvaļīnājumu bez darba samaksas saglabāšanas tam darbiniekam, kura aprūpē un uzraudzībā pirms adopcijas apstiprināšanas tiesā ar bāriņtiesas lēmumu nodots adoptējamais bērns. Pārējos gadījumos atvaļīnājuma bez darba samaksas saglabāšanas piešķīrsana ir saistīta ar darba devēja brīvu gribu un neuzliek tam pienākumu piešķirt atvaļīnājumu, proti, „Darba devējs

¹⁵ Centrālās statistikas pārvaldes dati, <http://www.csb.gov.lv/statistikas-temas/iedzivotaju-ienemumi-galvenie-raditaji-30268.html>

¹⁶ 22.12.2009. MK noteikumu Nr.1549 „Kārtība, kādā piešķīr un izmaksā atlīdzību par audžuģimenes pienākumu pildīšanu” 2.punkts.

pēc darbinieka pieprasījuma var piešķirt viņam atvaļinājumu bez darba samaksas saglabāšanas arī citos gadījumos.” Līdzīgi Valsts un pašvaldību institūciju amatpersonu un darbinieku atlīdzības likuma 43. pants noteic: „Amatpersonai (darbiniekam), kurai tas ir nepieciešams un kuras amata (dienesta, darba) pienākumu izpildes apstākļi to pieļauj, var piešķirt atvaļinājumu bez darba samaksas un uzturdevas kompensācijas saglabāšanas.”

Pie šāda esošā regulējuma praksē veidojas situācijas, kurās aizbildnim un audžuģimenes loceklim, no viņa neatkarīgu iemeslu dēļ tiek liegta iespēja pilnvērtīgi aprūpēt bērnu, jo darba devējs var nepiešķirt atvaļinājumu bez darba samaksas saglabāšanas, kas attiecīgi liedz tiesības saņemt likumā „Par maternitātes un slimības apdrošināšanu” noteikto vecāku pabalstu. Ņemot vērā minēto, nepieciešams veikt attiecīgus grozījumus normatīvajos aktos, lai audžuģimenes loceklim un aizbildnim nodrošinātu tāds pašus apstākļus kā bērna vecākiem un adoptētājiem.

Secinājumi:

- Alternatīvas aprūpes pakalpojumu pieejamības veicināšanai ir nepieciešams īstenot atbilstošu politiku, paredzot pietiekamu finansējumu un sociālās garantijas cilvēkiem, kuri vēlas aprūpēt bērnus.
- Valsts maksātā atlīdzība par aizbildņa un audžuģimenes pienākumu pildīšanu, īpaši attiecībā uz personām, kas aprūpē jaunāka vecuma bērnu, ir nesamērīga ar veicamajiem pienākumiem. Līdz ar to būtu jāizvērtē jautājums par nepieciešamību normatīvajos aktos noteikt diferencētu atlīdzības apmēru par audžuģimenes un aizbildņa pienākumu pildīšanu atkarībā no bērna vecuma, paredzot atlīdzību lielākā apmērā tiem aprūpētājiem, kuri aprūpē jaunāka vecuma bērnus.
- Normatīvajos aktos nepieciešams palielināt pabalsta bērna uzturam minimālo apmēru, pielāgojot to faktiskajiem izdevumiem par bērna uzturēšanu.
- Ir jāpilnveido normatīvais regulējums par sociālo garantiju nodrošināšanu, lai audžuģimenes loceklim un aizbildnim nodrošinātu tāds pašus apstākļus kā bērna vecākiem un adoptētājiem, tostarp jāveic grozījumi Darba likumā un Valsts un pašvaldību institūciju amatper-

sonu un darbinieku atlīdzības likumā, nodrošinot iespēju izmantot bērna kopšanas atvaļinājumu vai atvaļinājumu bez darba samaksas saglabāšanas.¹⁷

- Audžuģimeņu apmācība, kas paredzēta saskaņā ar Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumiem Nr.1036 „Audžuģimenes noteikumi” neietver padziļinātu zināšanu apguvi par mazu bērnu (īpaši zīdaiņu) aprūpi. Līdz ar to būtu izvērtējams jautājums par nepieciešamību izstrādāt speciālu papildu apmācības kursu par mazu bērnu aprūpi tām audžuģimenēm, kuras plāno ņemt aprūpē jaunāka vecuma bērnus.

6. SOCIĀLAIS DARBS AR ĢIMENI

Lai samazinātu mazu bērnu nonākšanas ārpusģimenes aprūpē iespējamību, ar ģimenēm, kuras pieder riska grupai, jābūt īstenotam preventīvajam sociālajam darbam. Novērojumi rāda, ka tieši zināšanu un prasmju bērna aprūpē un audzināšanā trūkums nereti ir iemesls bērna aprūpes nenodrošināšanai, kā rezultātā vecākiem tiek atņemtas bērna aprūpes tiesības. Tādējādi ir atbalstāma ģimenes asistenta pakalpojumu nodrošināšana, sniedzot vecākiem atbalstu un apmācību bērna aprūpē un audzināšanā, kā arī sociālo prasmju apgušanā. Pašlaik šis pakalpojums ir pieejams tikai atsevišķās pašvaldībās (piemēram, Rīgā un Babītes novadā), līdz ar to ir jāpopularizē šā pakalpojuma nepieciešamība un pieejamība ikvienā pašvaldībā.

Viens no preventīvā darba ar ģimeni pasākumiem varētu būt arī topošo māmiņu un jauno vecāku izglītošana par jaundzimušā aprūpi: kopšanu, barošanu, emocionālajām vajadzībām, attīstību un citiem jautājumiem. Pašlaik šādu apmācību organizē dzemdību iestādes un nevalstiskās organizācijas un tas ir brīvprātīgs un maksas pasākums. Labas prakses piemērs būtu nodrošināt obligātu un bezmaksas apmācību par bērna aprūpi sociālā riska grupas vecākiem.

¹⁷ Šajā jautājumā konkrētas pārbaudes lietas ietvaros tiesībsargs 2011.gada 8.novembra vēstulē Nr. 6-8/722 lūdza Labklājības ministriju sniegt viedokli par tiesisko regulējumu.

Situācijās, kad bērna vislabāko interešu nodrošināšanai bērns jāšķir no ģimenes, bērna nodošanai ārpusģimenes aprūpē ir jābūt īslaicīgam risinājumam, kamēr intensīvi notiek darbs ar bioloģisko ģimeni, lai bērns pēc tam varētu atgriezties vecāku ģimenē. Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 4.panta piektā daļa nosaka, ka laikā, kamēr bērnis vai bez vecāku gādības palikušais bērns atrodas ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijā, pašvaldības sociālais dienests un bāriņtiesa sadarbībā ar institūcijas darbiniekiem veic pasākumus, lai sekmētu bērna atgriešanos ģimenē, uzturētu kontaktus starp bērnu un vecākiem vai, ja tas nav iespējams, meklētu iespēju nodrošināt bērna aprūpi citā ģimenē.

Prakse rāda, ka ar ģimenēm nenotiek pietiekams sociālais darbs un ļoti maz bērnu atgriežas atpakaļ ģimenē. Saskaņā ar VSAC filiāļu pārskatiem par ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu sniegšanu 2010.gadā no 226 bērniem, kuri izstājušies no minētajām iestādēm, tikai 45 bērniem izstāšanās no iestādes iemesls bija atgriešanās vecāku ģimenē. Saskaņā ar VSAC filiāļu darbinieku sniegto informāciju vairākos gadījumos vecāki nav motivēti audzināt savus bērnus un sociālie darbinieki bieži nesaskata risinājumu šai problēmai. Sociālo darbinieku un finanšu resursu trūkums pašvaldībās nenodrošina atbilstošu preventīvu darbu ar riska ģimenēm ar bērniem.

Secinājumi:

- Jāuzlabo sociālie, veselības, izglītojošie un citi pakalpojumi riska ģimenēm un jānodrošina tām savlaicīga pieeja pakalpojumiem.
- Jāizvērtē jautājums par nepieciešamību pilnveidot normatīvo regulējumu attiecībā uz nepieciešamo speciālistu skaitu pašvaldībās, kā arī par sociālo darbinieku papildu izglītošanu par minētajiem jautājumiem.

Ņemot vērā, ka arī valdības Deklarācija par Valda Dombrovska vadītā Ministru kabineta iecerēto darbību paredz uzlabot sociālo pakalpojumu nodrošināšanas sistēmu, radot priekšnosacījumus efektīvai, caurskatāmai un uz klientiem orientētai sociālajai aprūpei, t.sk. kompetentu un

katrai klientu grupai piemērotu sociālo aprūpi, kā arī to, ka valsts politikas izstrāde un īstenošana bērnu tiesību aizsardzības jomā ir vairāku ministriju kompetencē, **tiesībsargs 2011.gada novembrī vērsa valdības uzmanību uz iepriekš minētajiem tūlītēji veicamiem pasākumiem bērnu tiesību uzaugt ģimenē vai, ja tas nav iespējams, saņemt aprūpi ģimeniskā vidē, nodrošināšanai.**

Apmeklējumu laikā iepazīstoties ar apstākļiem VSAC filiālēs, kā arī pārrunājot ar iestāžu darbiniekiem bērnu tiesību ievērošanas situāciju, tika secināts, ka tās uzlabošanai veicami vairāki pasākumi, kurus atbildīgās institūcijas pašlaik jau ir sākušas risināt:

1. BĒRNA NODOŠANAS ALTERNATĪVAJĀ APRŪPĒ KĀRTĪBA

Saskaņā ar VSAC filiāļu darbinieku sniegto informāciju pirms bērna nodošanas alternatīvajā aprūpē ģimeniskā vidē, lai saglabātu aprūpes pēctecību, darbinieki, kuri strādāja ar bērnu, sagatavo informāciju par bērna attīstību, veselības stāvokli un īpašām vajadzībām un iepazīstina ar to aizbildni vai audžuģimeni. Minētā informācija rakstveidā tiek sniegta arī bāriņtiesai. Tāpat aizbildnim un audžuvecākiem tiek nodrošināta iespēja tikties ar bērnu pirms izņemšanas no iestādes, lai nodibinātu ar viņu emocionālo kontaktu.

VSAC filiāļu darbinieki informēja, ka praksē kārtība, kādā bērns tiek nodots audžuģimenei, ir atšķirīga. Ir audžuģimenes, kuras ļoti interesējas par bērnu un pirms bērna izņemšanas no iestādes vairākkārt tiek gan ar iestādes darbiniekiem, lai pārrunātu ar bērna aprūpi saistītos jautājumus, gan ar bērnu, lai nodibinātu ar viņu emocionālo kontaktu. Viena laikus ir arī tādas audžuģimenes, kuras par bērnu neinteresējas vispār, un bērnu no iestādes, lai nogādātu audžuģimenē, izņem bāriņtiesas pārstāvis vai sociālais darbinieks. Pēdējā gadījumā var rasties situācija, ka audžuģimenes rīcībā nav vispusīgas informācijas par bērna faktisko situāciju un vajadzībām, kuru var iegūt, veicot pārrunas ar VSAC filiāļu darbiniekiem tikšanās laikā. Rezultātā audžuģimene secinājumu par savām spējām aprūpēt konkrētu bērnu var izdarīt pārsteidzīgi, līdz ar to atsevišķos gadījumos pastāv risks, ka bērns atkal var atgriezties iestādē.

Tāpat bērna pēkšņa izņemšana no viņam ierastās vides bez viņa sagatavošanas var radīt bērnam negatīvus emocionālos pārdzīvojumus.

Secinājumi:

- Izvēloties bērnam alternatīvas aprūpes formu, visām lēmuma pieņemšanā iesaistītajām personām jābūt nodrošinātai vispusīgai informācijai par bērnu, balstoties uz kuru personas var paust savu viedokli. Bērna nodošanai alternatīvajā aprūpē jānotiek bērnam emocionāli labvēlīgos apstākļos. Līdz ar to bērna interesēs audžuģimenēm un aizbildņiem pirms bērna izņemšanas no aprūpes iestādes būtu jātiekas ar iestādes darbiniekiem, lai saņemtu vispusīgu informāciju par bērnu, kā arī nodibinātu ar bērnu emocionālo kontaktu.
- Nepieciešams veidot bāriņtiesu izpratni par minēto jautājumu un izdarīt grozījumus Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumos Nr.1036 „Audžuģimenes noteikumi”, attiecībā uz kārtību, kādā bērnu nodod audžuģimenei.¹⁸

2. BĒRNA MANTAS PĀRVALDĪBA

VSAC apmeklējumu laikā filiāļu darbinieki ir aktualizējuši jautājumu par bērna mantas pārvaldību. Bērniem, kuri uzturas aprūpes iestādēs, var būt naudas līdzekļu uzkrājumi, kuru izmantošanai aizbildnim – ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcijas vadītājam nepieciešams saņemt bāriņtiesas atļauju. Praksē VSAC filiāļu darbinieki ir saskārušies ar bāriņtiesu atteikumiem dot atļauju bērnu naudas līdzekļu izlietošanai. Ir gadījumi, kad bērnam piederošie naudas līdzekļi viņa dzīves laikā netiek izmantoti vispār. Saskaņā ar VSAC filiāļu darbinieku sniegto informāciju bāriņtiesas pamato atteikumus ar to, ka aprūpes iestādēs bērni atrodas pilnā valsts apgādībā, tādēļ valstij ir jānodrošina bērniem viss nepieciešamais.

Uzturoties aprūpes iestādē, bērnam tiek nodrošināti sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumi, taču valsts sniegtie pakalpoju-

¹⁸ LM ir izstrādājusi Ministru kabineta noteikumu projektu „Grozījumi Ministru kabineta 2006.gada 19.decembra noteikumos Nr.1036 „Audžuģimenes noteikumi”” (Reģ. Nr. TA – 2670).

mi ir minimums, lai apmierinātu bērna pamatvajadzības. Uzlabot bērna dzīves kvalitāti un padarīt viņa dzīvi priecīgāku var rotaļlietas, spēles un dažādi pasākumi bērna dzīvē, ko ne vienmēr bērnam ir iespējams nodrošināt par iestādes budžeta līdzekļiem. Tiesības piedalīties spēlēs un izpriecu pasākumos, ņemot vērā bērna vecumu un briedumu, ir bērnam piemītošas tiesības, kuras nosaka ANO Konvencija un Bērnu tiesību aizsardzības likums. Līdz ar to bērna interesēs būtu atļaut aizbildnim rīkoties ar daļu bērna naudas gadījumos, kad tas ir nepieciešams bērna dzīves kvalitātes uzlabošanai, piemēram, iegādāties kādu mantu personīgai lietošanai, nodrošināt iespēju piedalīties aktivitātēs, kas varētu radīt bērnam patīkamus pārdzīvojumus u.tml.

Secinājumi:

- Lai gan bērni VSAC atrodas pilnā valsts apgādībā, aizbildnim ir tiesības saņemt bāriņtiesas atļauju rīkoties ar daļu bērna naudas gadījumos, kad tas nepieciešams bērna dzīves kvalitātes uzlabošanai.
- Bāriņtiesai pirms lēmuma pieņemšanas rūpīgi jāizvērtē apstākļi un bērna naudas izlietošanas nepieciešamība, jo bērna naudu **nav pieļaujams izmantot aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumu nodrošināšanai.**
- Nepieciešams veidot bāriņtiesu izpratni par minēto jautājumu.¹⁹

3.VESELĪBAS APRŪPES PAKALPOJUMI

Saskaņā ar Sociālo pakalpojumu un sociālās palīdzības likuma 1.panta 6.punktu ilgstošas sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas institūcija nodrošina bāreņiem un bez vecāku gādības palikušiem bērniem mājokli, pilnu aprūpi un sociālo rehabilitāciju. Ministru kabineta 2003. gada 3.jūnija noteikumu Nr.291 „Prasības sociālo pakalpojumu sniedzējiem” (turpmāk – Noteikumi) 2.11.apakšpunkts paredz, ka sociālo pakalpojumu sniedzējs nodrošina iespēju klientam saņemt pirmo palīdzību. Noteikumu 18.punkts paredz, ka bērnu aprūpes institūcijā bērnam ir

¹⁹ Tiesībsargs lūdza VBTI sniegt viedokli par bāriņtiesu metodisko vadību bērna mantas pārvaldības jautājumā.

nodrošināta reģistrācija pie ģimenes ārsta un bērna vajadzībām atbilstoša veselības aprūpe. Līdz ar to secināms, ka normatīvais regulējums paredz, ka VSAC ir jānodrošina klientam pieejamība veselības aprūpes pakalpojumiem.

Noteikumu 11.punkts nosaka, ka bērnu aprūpes institūcijā ar klientiem strādā sociālie darbinieki, sociālie pedagogi, sociālie aprūpētāji, praktizētāji mūsu reģistrā reģistrētas medicīnas māsas un aprūpētāji. Bērnu aprūpes institūcijas vadītājs ir tiesīgs sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu nodrošināšanai piesaistīt citus speciālistus. Normatīvais regulējums nesniedz uzskatījumu, kādus speciālistus bērnu aprūpes iestādes vadītājs ir tiesīgs piesaistīt, taču norma paredz, ka šādus speciālistus var piesaistīt sociālās aprūpes un sociālās rehabilitācijas pakalpojumu nodrošināšanai.

Saskaņā ar VSAC filiāļu vadītāju sniegto informāciju, izpildot normatīvo aktu prasību, visās filiālēs bērni ir reģistrēti pie ģimenes ārsta un bērniem tiek nodrošināti veselības aprūpes pakalpojumi. Taču praksē reģistrācija pie ģimenes ārsta nav efektīva, jo ģimenes ārsts ne vienmēr ir pieejams bērniem brīdī, kad tas nepieciešams. Ņemot vērā bērnu mazo vecumu un to, ka VSAC uzturas arī bērni ar smagiem funkcionāliem traucējumiem, kas atsevišķos gadījumos prasa pastāvīgu atrašanos ārsta uzraudzībā, iestādēs darbam ar bērniem ir piesaistītas ārstniecības personas. Dažas iestādēs ārstniecības personas ir štata darbinieki, citās - strādā uz uzņēmuma līguma pamata. Tiesībsarga biroja pārstāvjiem tika sniegta informācija, ka, piemēram, VSAC „Rīga” filiālēs „Rīga” un „Pļavnieki” pediatri strādā kā štata darbinieki, bet VSAC „Kurzeme” filiālē „Liepāja” psihiatrs strādā uz uzņēmuma līguma pamata.

Secinājumi:

- Lai gan sociālās aprūpes un rehabilitācijas iestāžu mērķis nav ārstniecība, bērnu interesēs tomēr ir ārstniecības personas, piemēram, pediatra, psihiatra vai neirologa, pastāvīga pieejamība. Vienlaikus svarīga ir ārstniecības pakalpojumu kvalitātes kontrole.
- VSAC bērniem tiek sniegti ārstniecības pakalpojumi, bet tajā pašā laikā centrs vai tā filiāle nav reģistrēta Ārstniecības iestāžu reģistrā,

tādēļ minētā iestāde nevar tikt pakļauta ārstniecības iestāžu kontroles mehānismam gan pakalpojuma kvalitātes, gan dokumentācijas uzglabāšanas jautājumos.

- Nepieciešams pilnveidot normatīvo regulējumu par VSAC sniegto veselības aprūpi.²⁰

4. VSAC REORGANIZĀCIJA

Viens no 2010.gada 1.janvārī notikušās VSAC reorganizācijas mērķiem bija panākt racionālāku finanšu līdzekļu izmantošanu. Veicot pārrunas ar VSAC filiāļu darbiniekiem par tās rezultātiem, trīs no VSAC filiālēm informēja, ka pēc reorganizācijas nav izjutušas pozitīvas izmaiņas. Pēc reorganizācijas minētās filiāles ir saskārušas ar finanšu līdzekļu trūkumu un nepieciešamību ietaupīt līdzekļus uz citu izdevumu rēķina, kas savukārt negatīvi ietekmē aprūpes kvalitāti. Piemēram, VSAC „Rīga” filiāle „Rīga” ir norādījusi, ka jau pašlaik iestādei pietrūkst līdzekļu medikamentu iegādei un pēc provizoriskiem aprēķiniem uz gada beigām finanšu līdzekļu pietrūks pārtikai.

Tikai VSAC „Latgale” filiāles „Kalkūni” darbinieki atzina, ka pēc reorganizācijas iestādē ir noticis daudz pozitīvu izmaiņu. Minētajā iestādē tika izremontētas vairākas dzīvojamās telpas un mācību telpas, tika izstrādātas speciālas izglītības programmas bērniem, kuriem veselības problēmu dēļ apmācība tiek organizēta uz vietas, tika pieņemti darbā atbilstoši darbinieki un veiktas citas izmaiņas, kā arī piešķirts atbilstošs finansējums pakalpojumu nodrošināšanai.

Kā viens no iespējamiem cēloņiem, kādēļ filiāles, kurās uzturas bērni, nav pietiekami finansiāli atbalstītas, tika norādīta ar bērnu aprūpes specifiku saistīto jautājumu nepārzināšana. Ņemot vērā, ka reorganizācijas procesā VSAC tika apvienotas iestādes, kas sniedz pakalpojumus gan bērniem, gan pieaugušajiem, vajadzību izvērtēšana nereti notiek pēc viena standarta, neņemot vērā apstākli, ka klientu vecuma un veselības stāvokļa dēļ aprūpes un rehabilitācijas mērķi un uzdevumi ir atšķirīgi. Iespējams, ka tas bija par iemeslu tam, ka VSAC „Rīga” vadība ierosināja

²⁰ Tiesībsargs minēto jautājumu ir aktualizējis gan LM, gan valdībā.

filiālēs „Rīga” un „Pļavnieki” ar š.g. 1.jūniju samazināt sociālo aprūpētāju skaitu, piedāvājot aizstāt tos ar mazāk kvalificētiem darbiniekiem – aprūpētājiem. Ņemot vērā filiāļu vadītāju un tiesībsarga iebildumus par to, ka plānotās izmaiņas var nelabvēlīgi ietekmēt pakalpojuma kvalitāti, tās netika veiktas.

Secinājumi:

- Nav pieļaujama situācija, kad nepietiekama finansējuma dēļ tiek pasliktināta bērniem sniegto aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumu kvalitāte.
- Izskatot jebkuru jautājumu, kas skar VSAC filiāles, kurās uzturas bērni, tostarp jautājumu par finanšu līdzekļu sadali starp VSAC filiālēm, iespējamām izmaiņām darbinieku štatā, iespējamu reorganizāciju un citos gadījumos, ir rūpīgi jāizvērtē bērnu vajadzības un jāievēro ANO Konvencijā noteiktais bērnu interešu prioritātes princips, kas paredz, ka visās darbībās attiecībā uz bērniem uzmanība pirmām kārtām tiek veltīta tam, lai vislabāk nodrošinātu bērna intereses.²¹

5. VSAC DARBA ORGANIZĀCIJA UN DARBINIEKI

Apmeklējumu laikā ar VSAC filiāļu vadītājiem tika pārrunāti arī aktuālie jautājumi saistībā ar filiāļu darbu.

Saskaņā ar sniegto informāciju gandrīz visās filiāles tiek novērota liela darbinieku maiņa aprūpētāju vidū. Galvenais iemesls ir darbinieku atalgojums, kas ir nepietiekams un nesamērīgs ar aprūpētāju veicamajiem darba pienākumiem. Aprūpētāju 8 stundu apmācība arī tika vērtēta kā nepietiekama, jo aprūpētāja darba pienākumu veikšanai ir nepieciešamas papildu zināšanas par jaundzimušā aprūpi: kopšanu, barošanu, emocionālajām vajadzībām, attīstību un citiem jautājumiem.

²¹ Labklājības ministrijas izstrādātais likumprojekts „Grozījumi Bērnu tiesību aizsardzības likumā” (Reģ. Nr. TA-2580) paredz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 20.pantā noteikt, ka speciālas zināšanas bērnu tiesību aizsardzības jomā ir nepieciešamas ārpusģimenes aprūpes iestāžu vadītājiem, sociālajiem darbiniekiem un sociālajiem rehabilitētājiem.

VSAC filiāļu vadītāji ir norādījuši uz atsevišķu speciālistu trūkumu, piemēram, VSAC „Kurzeme” filiālē „Liepāja” trūkst sociālie aprūpētāji, jo Kurzemes reģionā pietrūkst speciālistu ar attiecīgo izglītību; VSAC „Latgale” filiālē „Kalkūni” nav iespējams piesaistīt neirologu, jo minētā speciālista Daugavpils novadā nav. Ņemot vērā bērnu ar funkcionālajiem traucējumiem lielo skaitu minētajā filiālē, būtu nepieciešams vismaz vēl viens logopēds.

Secinājumi:

- Nepieciešams paredzēt darbinieku atbalsta papildu pasākumus, lai novērstu regulāru aprūpētāju maiņu VSAC filiālēs.
- Kvalitatīvākas aprūpes nodrošināšanai izvērtējams jautājums par nepieciešamību nodrošināt aprūpētājiem atbilstošu apmācību un turpmāku kvalifikācijas celšanu.
- Speciālistu piesaistei atsevišķos reģionos izvērtējams jautājums par nepieciešamību noteikt konkurentsapējīgu atalgojumu un sociālās garantijas darbiniekiem. Minēto jautājumu varētu risināt, iesaistot arī citas valsts un pašvaldību iestādes.²²

²² Tiesībsargs minēto jautājumu ir aktualizējis gan LM, gan valdībā.

II BĒRNU TIESĪBU ĪSTENOŠANA PSIHONEIROLOĢISKAJĀS SLIMNĪCĀS

ANO Konvencijas par bērna tiesībām 3., 23., 31.pants,
Bērnu tiesību aizsardzības likuma 3., 6., 47., 48., 68., 72., 73.pants.

Bērnu tiesību īstenošana psihoneirolģiskajās slimnīcās (turpmāk – Slimnīcas) bija viena no tiesībsarga 2011.gada prioritātēm. Atbilstoši Tiesībsarga likuma 13.panta 3.punktā noteiktajām tiesībām jebkurā laikā bez speciālas atļaujas apmeklēt slēgta tipa iestādes, brīvi pārvietoties iestādes teritorijā, apmeklēt visas telpas un vienatnē satikties ar personām, kuras tiek turētas slēgta tipa iestādēs, 2011.gadā Tiesībsarga biroja pārstāvji apmeklēja visas 6 psihoneirolģiskās slimnīcas, kurām ir tiesības uzņemt bērnus: „VSIA „Bērnu psihoneirolģiskā slimnīca „Ainaži””, VSIA „Daugavpils psihoneirolģiskā slimnīca”, VSIA „Ģintermuiža”, VSIA „Bērnu klīniskā universitātes slimnīca” Gaiļezērā, VSIA „Piejūras slimnīca” un VSIA „Rīgas psihiatrijas un narkoloģijas centrs”.

ANO Bērna tiesību komiteja pēdējās Latvijai sniegtajās rekomendācijās 2006.gadā ieteica Latvijai valstij „nodrošināt institucionālās aprūpes iestādēs, kas paredzētas personām ar garīgiem traucējumiem, ievietoto **bērnu tiesību pilnīgu aizsardzību**, tostarp saskarsmi ar ģimenes locekļiem, un izveidot neatkarīgu sūdzību procedūru.”²³

Slimnīcu apmeklējuma laikā Latvijas Republikas tiesībsargs un Tiesībsarga biroja darbinieki iepazinās ar Slimnīcās uzņemto bērnu tiesību ievērošanas situāciju, kā arī tika pārrunātas tās uzlabošanas iespējas.

Izvērtējot Slimnīcās konstatēto, kā arī tiesību aktos noteikto, Slimnīcām tika nosūtītas tiesībsarga rekomendācijas (sk. zemāk), aicinot sniegt savu redzējumu par konkrētiem jautājumiem saistībā ar bērnu tiesību ievērošanas situāciju konkrētajā iestādē.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī visas Slimnīcas tika apmeklētas atkārtoti, lai izvērtētu to veiktās darbības bērnu tiesību situācijas uzlabošanai, tostarp, ieviešot tiesībsarga rekomendācijas.

²³ Pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/lv_crc.doc, 11.lpp.

Tiesībsarga sniegto rekomendāciju mērķis ir vērst uzmanību uz Slimnīcu apmeklējumu laikā Latvijas Republikas tiesībsarga un Tiesībsarga biroja pārstāvju konstatētajiem bērnu tiesību pārkāpumiem, neizdalot kādu no Slimnīcām atsevišķi. Būtiski piebilst, ka ne visi pārkāpumi tika konstatēti visās Slimnīcās. Par Tiesībsarga biroja darbinieku pārbaudes vizīšu laikā konstatētajiem sistēmiskajiem trūkumiem normatīvajos aktos vai to piemērošanā, Latvijas Republikas tiesībsargs vērsīsies Latvijas Republikas Veselības ministrijā.

Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72.panta pirmajā daļā noteiktajam, veselības aprūpes iestādes, kurā uzturas bērni, vadītājs ir atbildīgs par bērna veselības un dzīvības aizsardzību, par to, lai bērns būtu drošībā, lai viņam tiktu sniegti kvalificēti pakalpojumi un ievērotas citas viņa tiesības. Ņemot vērā, ka saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 72.panta sestajā daļā noteikto, pildot savus pienākumus, par bērna tiesību ievērošanu ir atbildīgs arī darbinieks, tiesībsargs aicināja Slimnīcu vadību informēt par sniegtajām rekomendācijām arī Slimnīcas personālu.

1. BĒRNU ĀRSTĒŠANA ATSEVIŠKI NO PIEAUGUŠĀM PERSONĀM

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 3.panta pirmo daļu bērns ir persona, kas nav sasniegusi 18 gadu vecumu, izņemot tās personas, kuras saskaņā ar likumu izsludinātas par pilngadīgām vai stājušās laulībā pirms 18 gadu vecuma sasniegšanas. Savukārt attiecīgā panta otrajā daļā noteikts, ka bērna tiesības un brīvības valsts nodrošina visiem bērniem bez jebkādas diskriminācijas — neatkarīgi no bērna, viņa vecāku, aizbildņu, ģimenes locekļu rases, tautības, dzimuma, valodas, partijas piederības, politiskās un reliģiskās pārliecības, nacionālās, etniskās vai sociālās izcelsmes, dzīvesvietas valstī, mantiskā un veselības stāvokļa, dzimšanas vai citiem apstākļiem.

Saskaņā ar ANO Konvencijas par bērna tiesībām 3.pantā un Bērnu tiesību aizsardzības likuma 6.panta otrajā daļā noteikto visām darbībām attiecībā uz bērnu neatkarīgi no tā, vai tās veic valsts vai pašvaldību institūcijas, sabiedriskās organizācijas vai citas fiziskās un juridiskās perso-

nas, kā arī tiesas un citas tiesībaizsardzības iestādes, prioritāri ir jānodrošina bērna tiesības un intereses.

Apmeklējot Slimnīcas, tika konstatēts, ka dažkārt bērni sava veselības stāvokļa dēļ, kas rada uzvedības izmaiņas, tiek ievietoti Slimnīcu palātās kopā ar pilngadīgām personām. Saskaņā ar ārstniecības personu sniegto informāciju bērnu ievietošanas pieaugušo nodaļās pamatojums ir bērnu vecums un antisociāla uzvedība (agresivitāte pret apkārtējiem u.tml.), un tādējādi tiek novērsts jaunāko bērnu un personāla drošības apdraudējums.

Slimnīcas administrācija norādīja, ka pieaugušo nodaļās ir izveidotas atsevišķas pusaudžu palātas, par ko liecina arī uzraksti pie ieejas šajās palātās. Iepazīstoties ar apstākļiem, tika novērots, ka pusaudžu palātās ir ievietotas arī pieaugušas personas, savukārt bērni ir ievietoti arī pieaugušo palātās. Bērni izmanto koplietošanai paredzētās telpas (ēdamzāle, TV telpa, nodarbību telpa u.c.), tādējādi nokļūstot regulārā saskarsmē ar pieaugušajiem.

Tāpat atkarībā no nodaļas tika novērota atšķirīga attieksme attiecībā uz ēdienreīžu skaitu un psihologa pieejamību, proti, bērnu nodaļā ievietotajiem bērniem ir 5 ēdienreizes un pieejams psihologs, savukārt pilngadīgajām personām paredzētajās nodaļās ievietotie bērni tiek pielīdzināti pieaugušajiem, nodrošinot tikai 4 ēdienreizes un psihologu tikai ārkārtas gadījumos.

Lielā pacientu skaita dēļ pilngadīgo personu nodaļās bērniem netiek nodrošināta iespēja nepieciešamības gadījumā pabūt vienatnē.

Iepazīstoties ar bērniem pieejamajām grāmatām, spēlēm un citiem izglītojošiem materiāliem, tika konstatēts, ka pilngadīgo vīriešu nodaļā pieejamo materiālu klāsts ir ierobežots, tādējādi radot šaubas, vai bērna tiesības uz attīstību spēlējoties un tiesības uz informāciju bērnam saprotamā valodā tiek nodrošinātas.

Attiecīgajos gadījumos tiek ierobežotas šo bērnu tiesības atrasties īpašā aizsardzībā, ko bērniem garantē valsts. Tāpat tika saņemta informācija, ka tiek pieļauta bērnu smēķēšana. Attiecīgā rīcība nav atbilstoša starp-

tautiskajiem cilvēktiesību standartiem un nav pieļaujama bērna īpašā stāvokļa dēļ.

Bērni ir īpaši saudzējama personu grupa, kuri kā personības tikai attīstās, līdz ar to bērni ir vairāk ietekmējami un pakļaujas personu ar negatīvu uzvedību ietekmei. Ievietojot bērnus nodaļās, kurās uzturas pieaugušas personas, kas nav bērnu tuvinieki, var tikt apdraudēta bērnu drošība un turpmākā attīstība.

Turklāt nav atbalstāma bērnu ievietošana nodaļās, kurās uzturas pilngadīgās personas arī gadījumos, ja tādējādi tas atvieglo citu bērnu tiesību īstenošanu.

Slimnīcas vadībai ir jāizvērtē situācija un jāveic pasākumi, lai tiktu īstenotas visu bērnu, kas uzņemti Slimnīcā, tiesības.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, apmeklējot slimnīcas, tika konstatēts, ka atsevišķos gadījumos prakse ievietot pusaudžus pilngadīgo personu nodaļās turpinās. Tiesībsargam iepriekš tika sniegta informācija, ka 15 līdz 17 gadu vecumu sasniegušu bērnu ievietošana pilngadīgo personu nodaļās ir atsevišķi izņēmuma gadījumi. Pārbaudes vizītes laikā Tiesībsarga biroja darbinieki konstatēja, ka lēmumi par pusaudžu ievietošanu nodaļās kopā ar pieaugušām personām tiek pieņemti regulāri. Tāpat attiecīgā prakse tiek piemērota arī attiecībā uz jaunāka vecuma bērniem. Vienā no Slimnīcas pilngadīgo personu nodaļām Tiesībsarga biroja darbinieku pārbaudes vizītes laikā bija ievietota 13 gadu vecumu sasniegusi meitene.

2. PACIENTU IEKŠĒJĀS KĀRTĪBAS NOTEIKUMI

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 68.panta pirmajā daļā noteikts, ka bērnu veselības aprūpes iestādes bērna tiesības nodrošina savos statūtos vai nolikumos noteiktās kompetences ietvaros. Savukārt attiecīgā panta otrajā daļā paredzēts, ka kārtības uzturēšana attiecīgajās iestādēs nodrošināma ar iekšējās kārtības noteikumiem, kas atbilst likuma prasībām un neaizskar bērna cieņu.

2011.gada pirmajā pusgadā, apmeklējot Slimnīcas, tika konstatēts, ka dažās Slimnīcās nav izstrādāti iekšējās kārtības noteikumi (turpmāk arī-No-

teikumi), kas būtu pieejami gan bērniem, gan viņu vecākiem (likumiskajiem pārstāvjiem). Tiesībsarga pārstāvji tika iepazīstināti ar nodaļas dienas režīmu, kas atbilstoši tā saturam nav pielīdzināms iekšējās kārtības noteikumiem. Tādējādi radās šaubas, vai bērniem, kas tiek ievietoti Slimnīcā, un viņu likumiskajiem pārstāvjiem tiek sniegta pietiekama informācija par Slimnīcā pastāvošo kārtību un pacientu tiesību aizsardzības mehānismiem iespējamu bērnu tiesību pārkāpumu gadījumā (piemēram, pacientu apmeklēšanas kārtība, sūdzību izskatīšanas kārtība u.tml.).

Viens no veidiem, kā nodrošināt bērnu un viņu vecāku (likumisko pārstāvju) tiesību izskaidrošanu, ir viegli uztveramu iekšējās kārtības noteikumu esamība Slimnīcā. Tos izstrādājot, būtiski iespēju robežās iesaistīt bērnus, uzklusot bērnu viedokli un nodrošinot viņu viedokļu ņemšanu vērā.

Tāpat Noteikumos jāapraksta kārtība, kas jāievēro Slimnīcā, un kārtība, kur un kādā veidā bērns vai tā likumiskais pārstāvis var vērsties, ja uzskata, ka bērna tiesības Slimnīcā tiek pārkāptas. Lai gan apmeklējumu laikā tika saņemta informācija, ka nav bijuši gadījumi, kad ir saņemtas sūdzības no bērnu likumiskajiem pārstāvjiem, Slimnīcai jānodrošina personas tiesību aizsardzības mehānisms un jāveicina tā pieejamība.

Noteikumos bērniem ir jābūt aplūkotiem kā atsevišķai grupai, kurai ir specifiskas vajadzības, ņemot vērā bērnu vecumu un attīstības pakāpi. Piemēram, Noteikumos jānorāda, kas bērna uzņemšanas gadījumā paraksta dokumentus (likumiskais pārstāvis vai bērns). Tāpat Noteikumos jābūt noteiktam, ka bērns un viņa likumiskais pārstāvis tiek iepazīstināts ar viņu tiesībām, turklāt tam jānotiek bērnam saprotamā valodā un veidā.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, apmeklējot slimnīcas, tika konstatēts, ka vairākas Slimnīcas ir izstrādājušas jaunus vai uzlabojušas jau iepriekš izstrādātos pacientu iekšējās kārtības noteikumus. Taču diemžēl, pārrunājot noteikumu piemērošanu, Tiesībsarga biroja darbinieki secināja, ka atsevišķiem Slimnīcu darbiniekiem nav izpratnes par noteikumu nepieciešamību un lietderīgumu, kā arī joprojām dienas režīma apraksts tiek jaukts ar pacientu iekšējās kārtības noteikumiem, nesaskatot atšķirību to saturā.

3. FIZISKO KUSTĪBU IEROBEŽOŠANA (BĒRNU FIKSĀCIJA)

Pārbaudes laikā Slimnīcas sniedza informāciju, ka atsevišķos gadījumos bērniem tiek piemērota fizisko kustību ierobežošana (fiksācija), par ko tiek sastādīts protokols, ievietojot to stacionārā pacienta medicīniskajā kartē. Dažas Slimnīcas norādīja, ka fiksāciju nepiemēro, bet izmanto alternatīvus bērna nomierināšanas veidus.

2011.gada pirmajā pusgadā, apmeklējot Slimnīcas, Tiesībsarga biroja pārstāvji iepazinās ar Slimnīcu metodiskajām rekomendācijām un secināja, ka visās Slimnīcās fizisko kustību ierobežošanu regulē līdzīga satura dokuments (turpmāk – Rekomendācijas). Tāpat tika konstatēts, ka Rekomendācijās bērni nav aplūkoti kā atsevišķa grupa, pret kuru ir nepieciešama īpaša attieksme, tādējādi rodas šaubas, vai Rekomendāciju piemērošanas gadījumos pilnībā tiek ievērotas bērniem garantētās tiesības.

Atsevišķa dokumenta par bērnu kustību ierobežošanas kārtību izstrāde un ieviešana nodrošina, ka darbinieki ir informēti, kā attiecīgajos gadījumos jārikojas, tādējādi pēc iespējas samazinot bērnu tiesību pārkāpumu pieļaušanu. Tāpat arī bērnu vecāki (likumiskie pārstāvji) ir informēti par kārtību, kā jānotiek bērna kustību ierobežošanai, un var pilnvērtīgi veikt savus kā likumisko pārstāvju pienākumus, nepieciešamības gadījumā norādot uz noteiktās kārtības neievērošanu. Tādējādi ne tikai tiek nodrošināta bērnu tiesību ievērošana, bet arī tiek veicināta Slimnīcas personāla darba kvalitātes uzlabošanās.

Būtiski uzsvērt, ka bērnu kustību ierobežošanas noteikumu izstrāde nenozīmē, ka Slimnīcā nepieciešams izmantot attiecīgās metodes. Tieši pretēji – kvalitatīvu noteikumu izstrāde un personāla informētība par tiem veicina, ka Slimnīcas personāls pārzina tās metodes, pasākumus, kas jāveic, lai izvairītos no bērnu kustību ierobežošanas pielietošanas nepieciešamības. Attiecīgās metodes pašlaik nav iekļautas Rekomendācijās, tādējādi Slimnīcas tika aicinātas Rekomendācijās aprakstīt metodes, kas būtu izmantojamas, pirms tiek pieņemts lēmums par tehnisku palīgglīdzekļu izmantošanu pacientu kustību ierobežošanai, paredzot atbilstošus vides faktoros bērna kā pacienta savaldīšanai.

Tāpat Slimnīcām tika norādīts, ka bērnu kustību ierobežošanas gadījumā vienmēr par to jāinformē bērna vecāki (likumiskie pārstāvji). Attiecīgajai informācijai par bērna vecāku (likumisko pārstāvju) informēšanu (norādei par to) jābūt fiksētai personas lietā. Neinformējot iepriekš minētās personas, rodas šaubas, vai bērna pārstāvim ir sniegta visa nepieciešamā informācija par bērna ārstēšanu, lai savlaicīgi reaģētu uz iespējamu bērna tiesību pārkāpumu. Jāuzsver, ka bērnu kustību ierobežošana nedrīkst tikt izmantota kā soda veids, piemēram, ja bērns ir izdarījis pārkāpumu.

Piemērojot fizisko kustību ierobežošānu, būtiski atcerēties, ka jebkādi bērna tiesību ierobežojumi atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 21.pantā noteiktajam ir pieļaujami tikai, ja tas ir bērna paša drošības un aizsardzības interesēs, ja attiecīgo ierobežojumu pieļaujamība ir noteikta likumā un ierobežojumi ir nepieciešami nacionālās drošības, sabiedriskās kārtības, iedzīvotāju tikumības un veselības aizsardzībai un citu personu tiesību un brīvību aizsardzībai. Turklāt bērnam ir tiesības saņemt paskaidrojumus, tiklīdz viņa tiesības tiek ierobežotas.

Slimnīcu apmeklējumu laikā 2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī tika saņemta informācija, ka tās piemēro valstī vispārēji izstrādātus un apstiprinātus fizisko kustību ierobežošanu regulējošus noteikumus. Viena no apmeklētajām Slimnīcām ir izstrādājusi bērnu kustību ierobežošanai atbilstošu noteikumu projektu, taču vēl nepieciešama tā pilnveidošana.

4. TUALETES TELPAS

Atbilstoši starptautiskajiem cilvēktiesību standartiem un Apvienoto Nāciju Organizācijas nostiprinātajiem principiem garīgi slimu personu aizsardzībai un garīgās veselības uzlabošanai pret visām garīgi slimām personām, vai tām, pret kurām izturas kā pret tādām personām, jāizturas humāni un respektējot cilvēka cieņu, īpašas rūpes veltot bērnu aizsardzībai²⁴.

²⁴ Principi garīgi slimu personu aizsardzībai un garīgās veselības aprūpes uzlabošanai. Pieņēmusi ANO Ģenerālā Asambleja ar 1991. gada 17. decembra rezolūciju 46/119. <http://www.un.org/documents/ga/res/46/a46r119.htm>

Situācijas, kad bērnam nav radīta iespēja netraucēti nokārtot dabiskās vajadzības, turklāt to izdarīt bez citu pacientu pastāvīgas un tiešas klātbūtnes, ir uzskatāmas par bērna tiesību uz privāto dzīvi pārkāpumu. Ja bērna veselības stāvokļa dēļ nav iespējams bērnam nodrošināt iespēju aizslēgt tualetes telpas durvis, Slimnīcas tika aicinātas meklēt citus risinājumus, piemēram, par telpu izmantošanu informējot ar lampas iedegšanu tualetes durvju ārpusē, uz durvju roktura uzliekot attiecīgu piekariņu u.tml.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, apmeklējot slimnīcas, tika konstatēts, ka nepastāv vienota prakse attiecībā uz privātuma nodrošināšanu Slimnīcu tualetes telpās. Pozitīvi vērtējama prakse, nodrošinot slēdzamas tualetes durvis, paredzot iespēju nepieciešamības gadījumā Slimnīcu personālam durvis atvērt no tualetes telpas ārpuses.

5. TIESĪBAS UZTURĒT KONTAKTUS, KOMUNIKĀCIJAS IESPĒJAS UN INTEGRĀCIJA SABIEDRĪBĀ

Atbilstoši tiesībsarga rīcībā esošajai informācijai slimnīcās ievietoto bērnu komunikācija ar tuviniekiem galvenokārt notiek, izmantojot telefon-sakarus, kas, izvērtējot iespējamās komunikāciju veidus, nav pietiekami.

Ņemot vērā vecāku (likumisko pārstāvju) bieži vien ierobežotos resursus, lai apmeklētu bērnu katru dienu, Slimnīcām tika ieteikts veicināt bērnu iespējas sazināties, izmantojot jaunākās tehnoloģijas (elektroniskās vēstules, programmatūra „Skype” u.tml.), vienlaicīgi rūpējoties par bērnu drošību interneta vidē (www.drossinternets.lv). Tādējādi tiktu veicināta bērnu saskarsme ar tuviniekiem un ārpasauli, nodrošinot bērna ātrāku integrāciju sabiedrībā pēc Slimnīcas atstāšanas. Turklāt, ja Slimnīcai tiek nodrošināta pieeja tīmeklim, par elektroniskās vēstules nosūtīšanu vai saziņu ar „Skype” palīdzību (sarakste, video zvans) nav jāveic papildu samaksa.

Attiecībā uz bērnu un vecāku, kā arī citu personu tikšanās apstākļiem, Slimnīcu apmeklējuma laikā tika novērots, ka atsevišķās Slimnīcās bērnu tikšanās ar tuviniekiem notiek tam nepiemērotos apstākļos – priekštelpā pie ieejas nodaļā. Slimnīcā jābūt paredzētai atsevišķai tikšanās tel-

pai, kur apmeklētājs ar bērnu var tikties, tā nodrošinot gan bērnu, gan vecāku (likumisko pārstāvju) tiesības uz privātās dzīves aizsardzību. Lai ievērotu gan personu tiesības uz privāto dzīvi, gan nodrošinātu iespēju Slimnīcas personālam uzraudzīt tikšanās gaitu un nepieciešamības gadījumā iejaukties, attiecīgo telpu var aprīkot tā, lai tajā atrodošās personas ir iespējams novērot bez Slimnīcas personāla tiešas klātbūtnes. Par novērošanu jāinformē iesaistītās personas.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, apmeklējot slimnīcas, tika saņemta informācija, ka piemērotu tikšanās telpu izveide vairākās Slimnīcās pašlaik nav iespējama ierobežoto finanšu līdzekļu dēļ. Taču pozitīvi vērtējams, ka dažas Slimnīcas kļūst modernākas, ieviešot bērniem iespēju sazināties ar vecākiem (likumiskajiem pārstāvjiem) un tuviniekiem, izmantojot interneta sniegtās iespējas. Izvērtējams ir jautājums par atsevišķu Slimnīcu praksi, nosakot vispārēju aizliegumu bērniem tikties ar draugiem, lai gan praksē tika saņemta informācija, ka attiecīgais aizliegums praksē tiek piemērots, ja ir aizdomas par apdraudējumu bērna veselībai vai dzīvībai.

6. ATBALSTS ĢIMENĒM AR BĒRNIEM (SOCIĀLĀ DARBINIEKA UN PSIHOLOGA PIEEJAMĪBA)

Iepazīstoties ar Slimnīcu personālsastāvu, tika konstatēts, ka bērna tiesību ievērošanas uzlabošanai būtisku darbu veic sociālais darbinieks un psihologs. Attiecīgie speciālisti apmeklējuma laikā 2011.gada pirmajā pusgadā visās Slimnīcās nebija pieejami, taču Slimnīcu personāls apstiprināja to darba nozīmīgumu un speciālistu iesaistīšanas nepieciešamību ikdienas situāciju risināšanā.

Psihologa pieejamība ne tikai bērniem, bet arī bērnu vecākiem (likumiskajiem pārstāvjiem) var veicināt vecāku vai citu tuvinieku izpratni par bērna īpašajām vajadzībām. Tādējādi radot iespēju bērnam saņemt atbalstu un palīdzību no tuvajiem cilvēkiem savu spēju maksimālai attīstībai. Slimnīcai, izvērtējot situāciju, būtiski nodrošināt minēto speciālistu pieejamību, izvietojot informāciju par pieņemšanas (konsultāciju) laikiem apmeklētājiem labi redzamā vietā.

Slimnīcu apmeklējumu laikā 2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, tika saņemta informācija, ka psihologa pakalpojumus, kas nav saistīti ar diagnostikas darbu, valsts neapmaksā. Taču, ņemot vērā nepieciešamību, Slimnīcas savu resursu ietvaros nodrošina psihologa konsultācijas.

Pozitīvi vērtējama VSIA „Daugavpils psihoneiroloģiskā slimnīca” novembrī uzsāktās atbalsta programmas vecākiem (likumiskajiem pārstāvjiem) īstenošana, nepieciešamības gadījumā nodrošinot iespēju saņemt psihologa konsultāciju ne tikai bērniem, bet arī bērnu vecākiem (likumiskajiem pārstāvjiem).

7. PASTAIGAS SVAIGĀ GAISĀ

2011.gada pirmajā pusgadā dažās Slimnīcās tikšanās laikā ar Tiesībsarga biroja pārstāvjiem tika saņemta informācija, ka bērniem netiek nodrošināta iespēja regulāri doties pastaigās svaigā gaisā. Tika norādīts, ka viens no attiecīgās situācijas izveidošanās cēloņiem ir nepietiekamais nodaļas personāla skaits.

Regulāras ikdienas pastaigas svaigā gaisā ir būtiskas bērna attīstībai, tādējādi šo tiesību ierobežošana ir pieļaujama tikai ārkārtas gadījumos, piemēram, ja tādējādi tiktu pasliktināts bērna veselības stāvoklis. Aizdomas par bērna bēgšanas mēģinājumiem nav uzskatāmas par pietiekamu pamatu, lai liegtu bērnam iespēju uzturēties svaigā gaisā,

Slimnīcām jāveic nepieciešamie pasākumi, lai regulāri nodrošinātu bērniem iespēju pastaigāties svaigā gaisā, piemēram, pārskatot pašlaik nodarbinātā personāla noslogotību, pielāgojot Slimnīcas teritoriju, kā arī izvērtējot citas iespējas.

Lai gan Slimnīcu apmeklējumu laikā 2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, tika saņemta informācija, ka bērniem regulāri tiek nodrošināta iespēja doties pastaigās, uzklusot Slimnīcās ievietotos bērnus, radās šaubas par atsevišķu Slimnīcu sniegtās informācijas atbilstību faktiskajai situācijai.

8. SMĒĶĒŠANAS AIZLIEGUMS

Apmeklējot Slimnīcas un izvērtējot bērnu uzturēšanās apstākļus 2011. gada pirmajā pusgadā, radās šaubas, vai atsevišķās Slimnīcās tiek ievērots Bērnu tiesību aizsardzības likuma 47. un 48.pants.

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 47.panta pirmo daļu valsts institūciju un pašvaldību, fizisko un juridisko personu pienākums ir aizsargāt bērnu no negatīvās sociālās vides ietekmes. Savukārt minētā likuma 48.pantā strikti noteikts, ka bērns nedrīkst smēķēt un ir aizsargājams no smēķēšanas ietekmes. Tieši pretēji - bērnā ir jārada negatīva attieksme pret smēķēšanu.

Atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 48.panta ceturtajā daļā noteiktajam par bērna iesaistišanu smēķēšanā vainīgās personas saucamas pie likumā noteiktās atbildības. Par bērna iesaistišanu smēķēšanā uzskatāma arī tabakas izstrādājumu nodošana bērna rīcībā.

2011.gada decembrī un 2012.gada janvārī, apmeklējot slimnīcas, attiecīgais jautājums tika pārrunāts atkārtoti.

9. BRĪVĀ LAIKA PAVADĪŠANAS IESPĒJAS

Atbilstoši ANO Konvencijas par bērna tiesībām 31.pantā noteiktajam valsts ir atzinusi bērna tiesības uz atpūtu un brīvo laiku, tiesības piedalīties spēlēs un izpriecpasākumos, kas atbilst viņa vecumam, un brīvi piedalīties kultūras dzīvē un nodarboties ar mākslu. Tāpat valsts ir apņēmusies respektēt un veicināt bērna tiesības uz vispusīgu līdzdalību kultūras dzīvē un jaunradē un gādāt par atbilstošu un vienādu iespēju radīšanu kultūras un radošajai darbībai, brīvā laika pavadīšanai un atpūtai.

Slimnīcu apmeklējumu laikā tika konstatēts, ka augstāk minēto tiesību nodrošināšanai Slimnīcas ir izveidojušas un iekārtojušas atsevišķas rotaļu istabas. Tāpat bērniem tiek nodrošināta iespēja lasīt grāmatas un skatīties televīzijas pārraides.

Būtiski pievērst uzmanību, lai bērniem pieejamo spēļu, grāmatu un televīzijas pārraižu (tostarp, DVD un cita formāta) saturs būtu nekaitīgs un atbilstošs bērnu vecumam un uztveres īpatnībām.

10. BĒRNU TIESĪBAS UZ IZGLĪTĪBU

Ministru kabineta 2006.gada 4.aprīļa noteikumu Nr.253 „Kārtība, kādā organizējama ilgstoši slimojošu izglītojamo izglītošanās ārpus izglītības iestādes” 14.punktā noteikts: „Ja, pamatojoties uz ārstējošā ārsta atzinumu, paredzams, ka izglītojamam veselības stāvokļa dēļ būs jāpaliek slimnīcā ilgāk par divām nedēļām, mācības organizē slimnīcā.” Atbilstoši iepriekš minētajiem noteikumiem mācības organizē saskaņā ar vispārējās izglītības programmu (tās veidu), pielāgojot to katra izglītojamā individuālajām vajadzībām. Vispārējā izglītība tiek īstenota šādās vispārējās izglītības pakāpēs: pirmsskolas izglītība, pamatzglītība, vidējā izglītība. Slimnīcas apmeklējuma laikā tika saņemta informācija, ka viena bērna vidējais uzturēšanās ilgums slimnīcā ir 28 dienas. Slimnīcu vadībai tika sniegts ieteikums izvērtēt katra ievietotā bērna individuālās vajadzības un nepieciešamības gadījumā nodrošināt iespēju apgūt augstāk minētās vispārējās izglītības pakāpes, tostarp arī vidējo izglītību.

11. BĀRĪŅTIESAS UN CITU INSTITŪCIJU IESAISTĪŠANA JAUTĀJUMU RISINĀŠANĀ

Veicot savus darba pienākumus, Slimnīcas personālam var kļūt zināma informācija par iespējamu bērna tiesību pārkāpumu ārpus slimnīcas. Attiecīgajos gadījumos saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73.pantu ne vēlāk kā tajā pašā dienā personai ir jāziņo policijai, bāriņtiesai vai citai bērna tiesību aizsardzības institūcijai par jebkādu vardarbību pret bērnu, par viņa tiesību pārkāpumu vai citādu apdraudējumu.

Pozitīvi vērtējama līdzšinējā Slimnīcu prakse, iesaistoties iespējamu bērna tiesību pārkāpumu risināšanā, piemēram, konstatējot pārkāpumu, sazinoties telefoniski ar bērnu aprūpes iestādi un sniedzot rekomendācijas pārkāpuma novēršanai. Taču tas ir nepietiekami. Ātrākai un efektīvai reaģēšanai Slimnīcām tika sniegts ieteikums izmantot telefonsakarus, taču attiecīgās rekomendācijas sniedzot arī rakstveidā. Savukārt bērna tiesību pārkāpuma konstatēšanas gadījumā tika norādīts uz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 73.pantā noteiktās kārtības ievērošanu, vēršoties

kompetentajā iestādē. Savukārt, ja kompetentā iestāde, kurā vērsusies Slimnīca, atsakās vai nerīkojas, lai novērstu bērna tiesību pārkāpumu, Slimnīcām ir pienākums par to informēt augstākstāvošu iestādi.

Tikai reaģējot uz bērna tiesību pārkāpumiem, iespējams veicināt to neatkārtošanos.

III TIESĪBAS IEGŪT IZGLĪTĪBU BEZ MAKSAS

Latvijas Republikas Satversmes 91., 112.pants,
ANO Vispārējās cilvēktiesību deklarācijas 26.pants,
ANO Starptautiskā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras
tiesībām 13., 14.pants,
ANO Konvencijas par bērna tiesībām 28.pants.

Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 112.pants garantē ikvienas personas tiesības uz izglītību. Valsts ir apņēmusies nodrošināt iespēju bez maksas iegūt pamatzglītību un vidējo izglītību, pamatzglītību nosakot kā obligātu.

Savukārt Bērnu tiesību aizsardzības likuma 11.pants paredz, ka valsts nodrošina visiem bērniem vienādas tiesības un iespējas iegūt izglītību atbilstoši katra spējām.

Tiesības uz izglītību ir noteiktas arī vairākos Latvijai saistošos starptautiskajos dokumentos – Apvienoto Nāciju Organizācijas (turpmāk-ANO) Vispārējā cilvēktiesību deklarācijā (26.pantā), ANO Starptautiskajā paktā par ekonomiskajām, sociālajām un kultūras tiesībām (13. un 14.pantā) un ANO Konvencijā par bērna tiesībām (28.pantā).

Atbilstoši Tiesībsarga likuma 11.pantā noteiktajām funkcijām tiesībsargs, iepazīstoties ar plašsaziņas līdzekļos izskanējušo, bērnu vecāku un nevalstisko organizāciju sniegto informāciju, konstatējis, ka pašlaik valstī faktiskā situācija izglītības pieejamības jomā neatbilst normatīvajos aktos noteiktajai. Piemēram, vecākiem par saviem finanšu līdzekļiem ir jāiegādājas mācību grāmatas, burtnīcas un citi mācību līdzekļi, kas nepieciešami obligātās izglītības apguvei. Attiecīgā situācija ir pretrunā Satversmes 112.pantā garantētajām tiesībām bez maksas iegūt pamatzglītību un vidējo izglītību.

Tiesībsargs uzskata, ka Latvijas Republikas Satversmē iekļautās normas nedrīkst būt deklaratīvas, valstij ir pienākums nodrošināt to tiesību apjomu, ko tā apņēmusies garantēt. Līdz ar to tiesībsargs ir uzsācis darbu pie Satversmes 112.pantā valsts garantētā bez maksas iegūstamā izglītības satura izpēti. Tiek apzināta faktiskā un tiesiskā situācija, plānots, izvēr-

tējot iegūto informāciju, sagatavot konkrētus priekšlikumus (tiesībsarga rekomendācijas) cilvēktiesību nodrošināšanas situācijas uzlabošanai.

Lai tiesībsarga darbā tiktu iesaistīta sabiedrība, tiesībsargs ir izveidojis konsultatīvo padomi par izglītības pieejamību, tajā iesaistot vecāku, pedagogu, skolēnu un nevalstisko organizāciju pārstāvjus, kā arī ekspertus. Padomes sastāvā ir: Gunta Kraģe (nodibinājuma „Fonds VIENS OTRAM” valdes locekle), Inete Ielīte (Latvijas Bērnu foruma valdes priekšsēdētāja), Vaira Vucāne (Latvijas Bērnu Fonda viceprezidente), Aivars Borovkovs (Latvijas Juristu biedrības valdes priekšsēdētājs), Andrejs Mūrnieks (Latvijas pedagogu domes (LPD) valdes priekšsēdētājs), Jēkabs Juražs (Rīgas Skolēnu domes prezidents), Kārlis Boldiševics (Latvijas Vecāku apvienības „Vecāki izglītībai, sadarbībai, izaugsmei” (VISI) valdes priekšsēdētājs), Marija Golubeva (Sabiedriskās politikas centra „Providus” pētniece), Rūta Dimanta (nodibinājuma „Fonds „Ziedot”” valdes priekšsēdētāja).

Konsultatīvā padome ir sanākusi uz vairākām sēdēm²⁵, strādājot pie situācijas apzināšanas un priekšlikumu sagatavošanas tiesībsargam par tās uzlabošanu.

Savukārt Tiesībsarga biroja bērnu tiesību jomas speciālisti, veicot attiecīgās tēmas izpēti, ir pieprasījuši padziļinātu informāciju no Izglītības un zinātnes ministrijas. Tāpat informāciju par situāciju izglītības pieejamības jomā lūgts sniegt arī Tiesībsarga birojam līdzīgas kompetences institūcijām ārvalstīs.

²⁵ Konsultatīvā padome uz pirmo sēdi sanāca 2011.gada 19.augustā.

IV INDIVIDUĀLAIS PREVENTĪVAIS DARBS AR BĒRNIEM PAŠVALDĪBĀS

Preventīvais darbs ar bērniem pašvaldībās sākotnēji netika iekļauts Tiesībsarga stratēģijā 2011. – 2013.gadam. Jautājums aktualizējās 2011. gada septembrī, izskatot iesniegumu par bērnu sociāli nepieņemamu uzvedību interešu izglītības iestādē.

2011.gadā Tiesībsarga birojs veica preventīvā darba ar bērniem situācijas izpēti: tiesiskā regulējuma, starptautisko rekomendāciju, tostarp Latvijas valstij sniegto rekomendāciju, izpēti un faktiskās situācijas apzināšanu visās 119 Latvijas pašvaldībās, lai izvērtētu tās atbilstību tiesiskajam regulējumam. Tiesībsarga stratēģija tiks papildināta ar šo aktualitāti, un 2012.gadā darbs šajā jomā tiks turpināts.

1. IEVADS PROBLEMĀTIKĀ

Izvērtējot esošo situāciju gan sabiedrībā kopumā, gan Latvijas izglītības sistēmā, var secināt, ka ir liels skaits sociāli atstumtu²⁶ bērnu, kas veido ievērojamu riska grupu. Pētījumi parāda, ka skolās ir paaugstināts skolēnu skaits ar mācīšanās grūtībām, uzvedības un emocionāliem traucējumiem. Vispārizglītojošās skolās un arodskolās šādi bērni ir gandrīz katrā klasē.²⁷

Dažādu preventīvu programmu efektivitātes analīze norāda, ka uzvedības problēmas ir viens no riskiem, lai pusaudzis tiktu izslēgts no skolas.

²⁶ Latvijas normatīvajos aktos nav definēta sociālā atstumtība, tādēļ tiek lietota Eiropas Komisijas definīcija, ka sociālā atstumtība ir individu vai cilvēku grupu nespēja iekļauties sabiedrībā nabadzības, nepietiekamas izglītības, bezdarba, diskriminācijas vai citu apstākļu dēļ. Sociāli atstumts cilvēks nespēj piekļūt pakalpojumiem un precēm, nespēj īstenot savas tiesības un izmantot iespējas, jo pastāv šķēršļi, kas to liedz, piemēram, vides nepieejamība, sabiedrības aizspriedumi, emocionālā un fiziskā vardarbība u.c.(<http://www.lm.gov.lv/text/548>).

²⁷ ESF projekta „Atbalsta programmu izstrāde un īstenošana sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu atbalsta sistēmas izveidei” pētījuma „Sociālās atstumtības riskam pakļauto jauniešu sociālpsiholoģiskais portrets” 1.lpp.

Autori²⁸ iedala uzvedības problēmas šādās grupās: 1) kriminālā – delinkvence, kas izpaužas kā zagšana, vardarbība, sodāma agresija; 2) alkohola un citu vielu lietošana; 3) stundu kavēšana, skolas neapmeklēšana, mācību pamešana; 4) antisociāla, agresīva, dumpīga uzvedība, autoritāšu nerespektēšana, necieņa pret citiem.

ANO Bērna tiesību komiteja pēdējās rekomendācijās Latvijas valstij norādījusi, ka Komiteju satrauc izglītības iestāžu neapmeklētāju skaits, kā pamatā, cita starpā, ir patvaļīga mācību stundu kavēšana, vecāku ieinteresētības trūkums un bērnu iebiedēšana skolā.²⁹

Uzvedības un emocionālie traucējumi pieder traucējumu grupai, kas prasa īpašu psiholoģisku un sociālu atbalstu. Šiem bērniem ir nepieciešami uzvedības un emocionālās sfēras, t.sk. vadības funkciju un uzmanības veicināšanas pasākumi. Ja bērns nepieciešamo atbalstu nesaņem, viņa uzvedība kļūst bīstama viņam pašam un rada citu personu, tai skaitā bērnu, tiesību aizskārumu. Grūtībās nonāk arī viņu vecāki un skolotāji, jo skolēnu neveiksmes mācībās un saskarsmē ar apkārtējiem bieži noved bērnu pie mācību motivācijas zuduma, bet skolotājs zaudē vēlmi veicināt mācīšanos.

Laikus nesaņemts atbalsts no pieaugušajiem rada bērnam maldīgu pārliecību, ka viņa uzvedība ir atbalstāma, kas savukārt pakāpeniski noved pie likumpārkāpumu izdarīšanas.

Arī Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja (turpmāk – EESK) norādījusi personības un uzvedības traucējumus kā vienu no cēloņiem, kuru dēļ bērni izdara likumpārkāpumus: „Personības un uzvedības traucējumi saistībā ar iepriekšējā punktā minēto faktoru (atkarību izraisošu vielu lietošana) vai neatkarīgi no tā; tie parasti darbojas kopā ar citiem sociālajiem vai vides faktoriem, liekot jauniešiem rīkoties impulsīvi vai ne-

²⁸ Wilson, D. B., Gottfredson, D. C. & Najaka, S. S. (2001). School-based prevention of problem behaviors: A meta-analysis. *Journal of Quantitative Criminology*, 17, 247–272.

²⁹ ANO Bērna tiesību komitejas 2006.gada 28.jūnija noslēguma apsvērumi: Latvija, 50.punkts, pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/lv_crc.doc

apdomājot savu rīcību, neatbilstoši sabiedrībā pieņemtajām uzvedības normām.”³⁰

Ņemot vērā, ka uzvedības un emocionālie traucējumi, kas parasti sākušies bērnībā un pusaudzā vecumā, ir iekļauti Starptautiskajā slimību klasifikatorā (SSK-10, angļu valodā – ICD-10), kā galējais līdzeklis gadījumā, kad bērna uzvedība ir bīstama pašam vai apkārtējiem, tiek piemērota bērna ievietošana psihoneirológiskajā slimnīcā. Tas ir īslaicīgs risinājums, kas neatbilst bērna vislabāko interešu principam, jo medicīniska palīdzība vien nenovērš problēmu nākotnē.

Pedagogi un vecāki pietiekami agri var labi pamanīt bērna uzvedības problēmas, taču nepieciešamo atbalstu bērns visbiežāk laikus nesaņem. Vecākiem ir grūti pieņemt faktu, ka uzvedības traucējumiem varētu būt psihiskās veselības, neirológiski vai citi cēloņi, tostarp audzināšanā pieļautas kļūdas. Vecāki ir nedroši, pat baidās apmeklēt neirológu, psihoterapeitu vai psihiatru. Savukārt skolotāji sevi neapzinās kā bērnu tiesību aizsardzības subjektus, kuriem ir pienākums reaģēt, saskaroties ar pirmajām uzvedības, emocionālo vai mācīšanās traucējumu pazīmēm.

Ikvienā gadījumā būtu nepieciešama tūlītēja speciālista konsultācija, lai konstatētu uzvedības problēmu pamatā esošos traucējumus un bērnam palīdzētu.

EESK paudusi uzskatu, ka preventīvo pasākumu piemērošana šodien nozīmē ne tikai censties meklēt iespējas viņu sociālajai rehabilitācijai, bet arī novērst pieaugušo noziedzību nākotnē³¹. Līdz ar to secināms, ka preventīvais darbs ar bērniem, kuriem ir uzvedības un emocionālie traucējumi, ir nozīmīgs visai sabiedrībai: „Iekļaušana un sociālās atstumtības mazināšana nav uzdevums, kas „mums” jādara priekš „viņiem”. Tas ir process, kas svarīgs ikvienam sabiedrības loceklim.”³²

³⁰ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums „Jauniešu likumpārkāpumu novēršana, likumpārkāpumu, ko izdarījuši nepilngadīgie, izskatīšana, un nepilngadīgo tiesvedības sistēmas nozīme Eiropas Savienībā”, 2006/C 110/13, pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0075:0082:LV:PDF> – 2.1.7

³¹ Turpat – 1.2

³² Tūna A. Iekļaujoša skola iekļaujošā sabiedrībā, projekts „Vienādas iespējas visiem jeb kā mazināt sociālo atstumtību jauniešu vidū”, 2006.

2. PREVENTĪVĀ DARBA REGULĒJUMA ATTĪSTĪBA

Līdz 2000.gadam preventīvais darbs ar bērniem, kuri izdarījuši prettiesiskas darbības, bija policijas kompetencē. To noteica Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta pirmā daļa: „Profilakses darbu ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem veic policija sadarbībā ar pašvaldību, bērna tiesību aizsardzības iestādēm un sabiedriskajām organizācijām”. Savukārt preventīvais darbs ar bērniem, kuri vēl nav izdarījuši likumpārkāpumu, bija pašvaldības sociālā dienesta kompetencē: „Ja bērns klaiņo, ubago vai veic citas darbības, kas var novest pie noziedzīgas rīcības, (..) viņa uzvedības sociālās korekcijas un palīdzības programmu izstrādā pašvaldības sociālais dienests sadarbībā ar bērna vecākiem un bērna tiesību aizsardzības iestādēm un institūcijām.”³³

2000.gada 9.martā Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pants tika izteikts jaunā redakcijā, kādā tas ir spēkā arī pašlaik, konceptuāli mainot prevencijas darba organizāciju un deleģējot šīs funkcijas veikšanu pašvaldībai (vairs nenorādot konkrētu institūciju).

Praksē situācija ir tāda, ka Valsts policijas nepilngadīgo lietu inspektori joprojām uzņemas vadošo lomu preventīvajā darbā ar bērniem - uzņem profilaktiskajā uzskaitē, profilakses lietas iekārto un individuālo profilakses darbu veic ar tām pašām nepilngadīgo grupām³⁴, ar kurām preventīvais darbs jāveic pašvaldībām. Nepilngadīgo lietu inspektori atkarībā no nepieciešamības un prakses, kas izveidojusies sadarbības jomā, izlemj par valsts, pašvaldību un citu institūciju iesaistīšanu konkrētās programmas izstrādē un sadarbību ar šīm institūcijām. Minēto apliecina statistika:

Valsts policijas darbinieki, kuri veic dienesta pienākumus nepilngadīgo noziedzības novēršanas jomā, 2006.gadā uzņēma profilaktiskajā uzskaitē 1473 nepilngadīgos, 2007.gadā – 1511, 2008.gadā – 1402, 2009.gadā – 1281 (gada beigās uzskaitē kopumā bija 1815 nepilngadīgie)³⁵, 2010.

³³ Redakcija uz 22.07.1998. Publicēts - Ziņotājs, 04.08.98. nr.15 (L.V., nr.199/200). Pieejams: <http://pro.nais.lv/naiser/vtext.cfm?Key=01030119980619327739773>

³⁴ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 1.-6.punkts.

³⁵ Pārskats par nepilngadīgo noziedzību un stāvokli ceļu satiksmē 2009.gada 12 mēnešos, pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&topid=305&said=305&dodid=12286>

gadā – 900 (gada beigās uzskaitē bija 1115 nepilngadīgie), 2011.gada 6 mēnešos – 308 (atskaites perioda beigās 636)³⁶. Tādējādi Valsts policijas darbinieku redzeslokā valstī kopumā ik gadu atrodas ievērojams skaits bērnu, kuri izdarījuši dažāda smaguma likumpārkāpumus, taču, kā secināts „Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu programmā 2009.–2011.gadam”, ierobežoto resursu dēļ veiktie profilaktiskie pasākumi ne vienmēr nodrošina, ka tiek izslēgta jaunu likumpārkāpumu izdarīšanas iespēja.³⁷

Valsts policija ir tiesīga pēc savas iniciatīvas ņemt profilaktiskajā uzskaitē Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otrās daļas 1.-6.punktā norādītos bērnus, taču tiem būtu jābūt izņēmuma gadījumiem, jo minētā funkcija jāveic sociālajam dienestam vai citai pašvaldības institūcijai.

Tādējādi secināms, ka, kaut arī Valsts policijas preventīvajā uzskaitē ņemto bērnu skaits pēdējos gados ir nedaudz samazinājies, preventīvais darbs ar bērniem netiek veikts atbilstoši Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.pantā noteiktajam regulējumam, un tā rezultātā netiek pienācīgi nodrošinātas bērnu tiesības, kā arī valsts resursi ilgstoši tiek izlietoti pašvaldības funkciju veikšanai. Samazinot Valsts policijas profilaktiskajā uzskaitē uzņemto bērnu skaitu, palielinātos individuālās prevencijas darba efektivitāte.

3.PREVENTĪVĀ DARBA TIESISKAIS REGULĒJUMS

Saskaņā ar likuma „Par pašvaldībām” 15.panta 23.punktu viena no pašvaldības autonomajām funkcijām ir bērnu tiesību aizsardzības īstenošana attiecīgajā administratīvajā teritorijā.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta pirmā daļa nosaka: „Likumpārkāpumu profilakses darbu ar bērniem veic pašvaldība sadarbībā ar bērnu vecākiem, izglītības iestādēm, valsts policiju, sabiedriskajām organizācijām un citām iestādēm.” No minētās tiesību normas nepārprotami secināms, ka preventīvais darbs ar bērniem ir pašvaldības kompetencē.

³⁶ Pārskats par nepilngadīgo noziedzību, cietuši bērniem, stāvokli ceļu satiksmē un prevencijas jomā 2011.gada 6 mēnešos, pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&topid=305&said=305&docid=13018>

³⁷ Bērnu noziedzības novēršanas un bērnu aizsardzības pret noziedzīgu nodarījumu programma 2009.–2011.gadam, 4.lpp. Pieejama: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=3144>

Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta otro daļu pašvaldība iekārto profilakses lietu un izstrādā uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmu katram bērnam, kurš izdarījis prettiesiskas darbības vai tādas darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības. Tātad pašvaldībai ir pienākums ņemt pašvaldības preventīvajā uzskaitē katru riska grupas bērnu un izstrādāt viņam atbilstošu programmu. Pašvaldības izstrādātā programma atkarībā no pašvaldības atbildīgā darbinieka ieskatiem un konkrētās lietas apstākļiem var paredzēt vai neparedzēt policijas līdzdalību, jo programmas izstrāde un līdz ar to sadarbības partneru izvēle ir pašvaldības kompetencē.

No starptautiskām rekomendācijām secināms, ka jāizmanto sabiedrībā balstīts preventīvais darbs un pēc iespējas jānovērš jauniešu saskarsme ar tiesību sargāšanas sistēmu: „Preventīvie pasākumi un iejaukšanās pasākumi jāizstrādā tā, lai nodrošinātu visu nepilngadīgo un jauniešu sociālo integrāciju, galvenokārt iesaistot ģimeni, sabiedrību, vienaudžu grupas, skolas, arodapmācību un darba tirgu.”³⁸

Vairumā gadījumu riska faktori pārklājās, tādēļ preventīvajām programmām nepieciešama kompleksa pieeja, piesaistot dažādus speciālistus, piemēram, psihologu, sociālo pedagogu, ārstniecības personas: „(..) būtu vēlams veikt attiecīgus audzinošos pasākumus, iespējami izmantojot resursus vai iestādes no tās pašas vides, kurā dzīvo nepilngadīgie, nolūkā sniegt viņiem tās izglītības iemaņas un prasības, kuru trūkuma dēļ jaunieši nonākuši konfliktā ar likumu. Šie nepilngadīgie rūpīgi jāpārbauda dažādu jomu speciālistiem, lai noteiktu nepilnības izglītībā un lemtu par to, kā nodrošināt iespējas samazināt atkārtota likumpārkāpuma risku. Līdzīgā veidā jāstrādā ar nepilngadīgo ģimenēm, lai nodrošinātu sadarbību un iesaistīšanos nepilngadīgo audzināšanas un sociālās reintegrācijas procesā.”³⁹

³⁸ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums „Jauniešu likumpārkāpumu novēršana, likumpārkāpumu, ko izdarījuši nepilngadīgie, izskatīšana, un nepilngadīgo tiesvedības sistēmas nozīme Eiropas Savienībā”, 2006/C 110/13, pieejams: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2006:110:0075:0082:LV:PDF> – 2.3

³⁹ Turpat – 4.2.1

4. PAŠVALDĪBAS BĒRNU TIESĪBU AIZSARDZĪBAS INSTITŪCIJAS VAI SPECIĀLISTA VIETA BĒRNU TIESĪBU AIZSARDZĪBAS SISTĒMĀ

Starptautiski atzīti bērnu tiesību aizsardzības eksperti uzsver, ka pilnvērtīgas bērnu tiesību aizsardzības sistēmas funkcionēšanai katrā attīstītā valstī ir nepieciešamas četras sistēmas sastāvdaļas, proti:

- valsts institūcija;
- starpinstitūciju komisija;
- bērnu tiesību ombuds;
- pašvaldības bērnu tiesību speciālisti (līdzīgas funkcijas kā bērnu tiesību ombudam, taču tās realizē pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības speciālisti savas pašvaldības administratīvajā teritorijā)⁴⁰.

Saskaņā ar starptautisko ekspertu viedokli pašvaldības bērnu tiesību aizsardzības iestādes (pašvaldības bērnu tiesību speciālista) darba rezultātu kvalitativitāte un darba efektivitāte ir cieši saistīta ar iestādes (speciālista) neatkarību no tās uzraudzībā esošajām institūcijām, tostarp finansiālo neatkarību. Bērnu tiesību aizsardzības speciālista veikto funkciju īstenošana, atrodoties kādas pašvaldības iestādes pakļautībā, ir apdraudēta. **Vēlamākā bērnu tiesību aizsardzības speciālista pado-tības forma, lai speciālists varētu pilnvērtīgi īstenot savas funkcijas, būtu atrašanās domes priekšsēdētāja tiešā pakļautībā.**

Lai īstenotu likuma „Par pašvaldībām” 15.panta 23.punktā noteikto pašvaldības funkciju - bērnu tiesību aizsardzības īstenošanu attiecīgajā administratīvajā teritorijā un Bērnu tiesību aizsardzības likuma 66.pan-tā noteikto pašvaldības kompetenci bērna tiesību aizsardzībā, katrā pašvaldībā jābūt bērnu tiesību aizsardzības institūcijai, starpinstitūciju komisijai vai speciālistam, kura kompetencē būtu nodrošināt, lai norma-tīvajos aktos noteiktās pašvaldības funkcijas bērnu tiesību aizsardzības jomā, t.sk. preventīvais darbs ar bērniem, tiek īstenotas.

⁴⁰ Bērnu tiesību eksperta Pitera Nūvela runa 2004.gada Eiropas Bērnu ombudu tikla dalībvalstu ikgadējās tikšanās laikā.

5. FAKTISKĀS SITUĀCIJAS RAKSTUROJUMS

5.1. Par individuālo preventīvo darbu ar bērniem atbildīgās institūcijas

Apkopojot 119 Latvijas pašvaldību sniegto informāciju par institūcijām vai speciālistiem, kuriem konkrētajā pašvaldībā ir deleģētas tiesības izstrādāt uzvedības sociālās korekcijas programmas bērniem, secināms, ka prakse ir dažāda un ļoti atšķirīga.

Vienā pašvaldībā individuālo preventīvo darbu koordinē **bērnu tiesību aizsardzības speciālists**, vienā - pašvaldības priekšsēdētāja 1.vietniece. Divās – **bāriņtiesa**, divās – **bērnu un jauniešu centri**. Trijās pašvaldībās preventīvā darba ar bērniem veikšana ir **pašvaldības policijas** kompetencē, trijās šo darbu veic novada **izglītības iestādes**. Skolās ir izveidota starpprofesionāļu komanda, kuras sastāvā ir skolotāji, skolas administrācija, psihologs un citi speciālisti pēc nepieciešamības. Skolas sadarbojas ar pašvaldības sociālo dienestu un bāriņtiesu, kā arī pašvaldības policiju.

Septiņās pašvaldībās uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrāde **nav deleģēta nevienai iestādei un programmas netiek izstrādātas vispār**. Pašvaldības pēc iemesliem, kurus tās norāda kā pamatojumu minētās funkcijas neveikšanai, var iedalīt trīs grupās:

1. Pašvaldības, kuru rīcībā nav informācijas par bērniem ar uzvedības traucējumiem. Vienlaikus tiek norādīts, ka novadā ir speciālisti, kas varētu veikt preventīvo darbu: „Pienākumu varētu veikt sociālais darbinieks darbam ar ģimenēm ar bērniem un psihologs, kuri sadarbībā ar bāriņtiesu, izglītības iestādēm, pašvaldības policiju un Valsts probācijas dienestu ir gatavi izstrādāt uzvedības sociālās korekcijas programmas. Uzvedības sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas nav izstrādātas, tā kā līdz šim neesam saņēmuši informāciju par bērniem, kuri izdarījuši prettiesiskas darbības vai darbības, kas var novest pie prettiesiskas rīcības”⁴¹. Kā tika minēts iepriekš, pētījumi parāda, ka skolēni ar mācīšanās grūtībām, uzvedības un emocionāliem traucējumiem ir gandrīz katrā klasē, līdz ar to pašvaldību argumentācija par šādu bērnu neesamību visa novada teritorijā ir vērtējama kritiski.

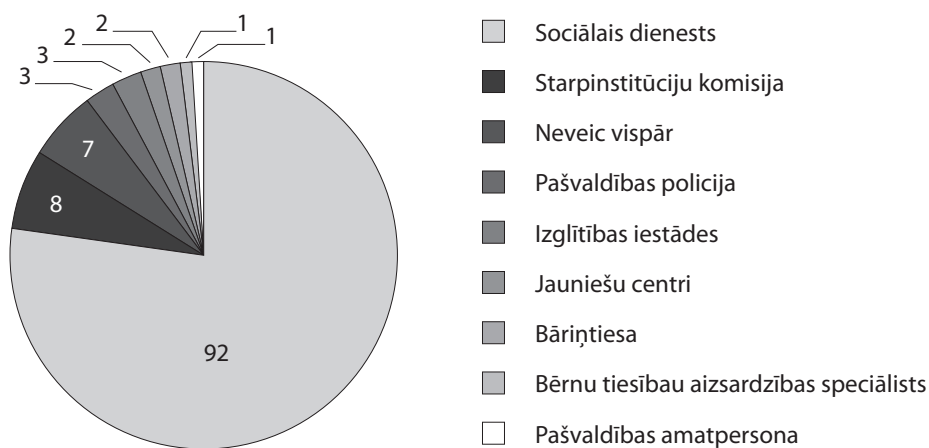
⁴¹ G novada sociālā dienesta vadītāja par institūciju, kurai deleģēta funkcija izstrādāt programmas.

2. Pašvaldības, kurās preventīvais darbs netiek veikts speciālistu trūkuma dēļ – novadā ir tikai sociālais darbinieks: „Esmu viena, kopš aprīļa nav sociālā dienesta vadītājas, psihologa novadā nav. Ko es viena varu izdarīt – tikai parunāt.”⁴²
3. Pašvaldības, kurās ir bērni ar uzvedības traucējumiem un ir speciālisti, kas šo funkciju varētu veikt, bet preventīvā darba veikšanai nav pašvaldības vadītāja politiskā atbalsta – priekšlikums izveidot starpinstitūciju komisiju ticis noraidīts, pat neliekot to uz balsošanu, vai vadība solījusi padomāt par līdzekļu piešķiršanu, plānojot nākamā gada budžetu.

Astoņās pašvaldībās preventīvā darba veikšana ir **starpinstitūciju komisijas** kompetencē.

Lielākajā daļā pašvaldību – 92 no 119 - uzvedības sociālās korekcijas programmu izstrādāšana ir sociālā dienesta kompetencē. Atbildīgā persona visbiežāk ir sociālais darbinieks darbam ar ģimenēm ar bērniem. Atsevišķos gadījumos - sociālais pedagogs, kurš strādā sociālajā dienestā un sadarbojas ar visām novada skolām un novada iedzīvotājiem.

Preventīvā darba deleģējums

⁴² B novada sociālā darbiniece.

5.2. Preventīvā darba uzsākšana

Lielākajā daļā pašvaldību preventīvais darbs tiek uzsākts tikai pēc Valsts policijas iniciatīvas, proti, uzvedības sociālās korekcijas programma tiek izstrādāta pēc Valsts policijas ziņojuma par bērna izdarītu likumpārkāpumu un pieprasījuma izstrādāt bērnam uzvedības sociālās korekcijas programmu. Izstrādāto programmu kopijas tiek nosūtītas Valsts policijai, un to izpildi kontrolē sociālais dienests un Valsts policija. Atsevišķās pašvaldībās preventīvais darbs tiek uzsākts vēl vēlāk - pēc tiesas lēmuma vai Probācijas dienesta sniegtās informācijas. Faktu, ka atsevišķās pašvaldības jau sākotnēji, organizējot preventīvo darbu, nav plānojušas strādāt ar bērniem, kuru uzvedība var novest pie prettiesiskas rīcības, spilgti apliecina, piemēram, rīkojuma par starpinstitūciju komisijas izveidošanu nosaukums: „Par profilakses darba organizāciju ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem”.⁴³ Kā atzīst paši speciālisti – tas ir darbs ar sekām, nevis cēloņiem.

Vienlaikus ir pašvaldības, kurās ir institūcija, kuras kompetencē ir programmu izstrādāšana, bet neviens bērns visā novadā nav preventīvajā uzskaitē (tostarp, novadā, kurā iedzīvotāju skaits ir 10007). Kā norāda pašvaldības, nav bijis nepieciešamības šādu programmu izstrādāšanai. Tas apliecina Valsts policijas ik gadus konstatēto faktu, ka: „Diemžēl atsevišķās pašvaldības neveic profilaktisko darbu ar bērniem un neizstrādā sociālās korekcijas un sociālās palīdzības programmas, kā to paredz Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58. pants, līdz ar to rodas situācija, ka Valsts policija ir vienīgā iestāde, kas veic profilaktisko darbu ar nepilngadīgajiem likumpārkāpējiem.”⁴⁴

Tikai atsevišķās pašvaldībās preventīvais darbs tiek uzsākts laikus, t.i., pirms bērns izdarījis likumpārkāpumu. Tas attiecas uz tām pašvaldībām, kurās preventīvo darbu veic izglītības iestādes, un tām nedaudzajām, kuras izprot šī darba nozīmīgumu. Piemēram, vienā no pašvaldībām, kurā preventīvo darbu veic divas izglītības iestādes, uzskaitē ir 58 bērni

⁴³ A pašvaldības sniegtā informācija par iestādi/amatpersonu, kurai deleģēta funkcijas izstrādāt programmas.

⁴⁴ Pārskats par nepilngadīgo noziedzību, cietušiem bērniem, stāvokli ceļu satiksmē un prevencijas jomā 2011.gada 6 mēnešos, pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&topid=305&said=305&docid=13018>

(iedzīvotāju skaits novadā 8781). Cita novada (iedzīvotāju skaits novadā 11339) sociālā dienesta preventīvajā uzskaitē ir 334 bērni⁴⁵, ar kuriem tiek veikts sociālais darbs, un katram ir iekārtota klienta lieta un izstrādāta uzvedības sociālās korekcijas programma.

5.3. Vecāku (aizbildņu, audžuvecāku) un pedagogu informēšana par uzvedības sociālās korekcijas programmām riska grupas bērniem

Saskaņā ar nacionālajām un starptautiskajām tiesību normām galvenā atbildība par bērnu audzināšanu gulstas uz vecākiem. Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par bērna tiesībām 18.panta pirmā daļa nosaka: „(..)Vecāki vai attiecīgajos gadījumos likumīgie aizbildņi ir galvenās personas, kas atbildīgas par bērna audzināšanu un attīstību. Nodrošināt, lai vislabāk tiktu aizsargātas bērna intereses, ir svarīgākais viņu rūpju objekts.”

Bērnu tiesību aizsardzības likuma 24.panta otrā daļa noteic, ka vecāku pienākums ir sagatavot bērnu patstāvīgai dzīvei sabiedrībā, pēc iespējas respektējot viņa individualitāti, ievērojot spējas un tieksmes.

Prakse rāda, ka ne vienmēr vecāki spēj veiksmīgi šo pienākumu izpildīt. Gadījumā, ja vecākiem trūkst zināšanu un prasmju bērna audzināšanā, pašvaldībai ir pienākums viņiem palīdzēt. To nosaka Bērnu tiesību aizsardzības likuma 26.pants, kas paredz, ka atkarībā no bērna vecuma pašvaldība palīdz ģimenei bērna audzināšanā un izglītošanā un sniedz citus pakalpojumus, kuri veicina bērna pilnveidošanos.

Pamatojoties uz likumā noteikto pašvaldību kompetenci bērna tiesību aizsardzības jomā, vecākiem (aizbildņiem, audžuģimenei) būtu jābūt viegli pieejamai informācijai (piemēram, domes interneta mājas lapā; izglītības iestādē; sociālajā dienestā), kur meklēt palīdzību, ja radušās problēmas bērna audzināšanā – bērna uzvedība kļuvusi sociāli nepieņemama un neatbilst Bērnu tiesību aizsardzības likuma 23.pantā noteiktajam, ka bērnam jāievēro likumi un sabiedrībā pieņemtie uzvedības noteikumi, saudzīgi jāizturas pret apkārtējo vidi, bērns nedrīkst, izmantojot

⁴⁵ Novadā ir ap 11300 iedzīvotāju, preventīvo darbu veic sociālā dienesta sociālie darbinieki darbam ar ģimenēm un bērniem un sociālie pedagogi, kuri sadarbojas ar visām novada izglītības iestādēm.

savas tiesības, aizskart citu bērnu un pieaugušo tiesības un likumīgās intereses.

Apkopojot pašvaldību sniegto informāciju, secināms, ka nevienā no Latvijas pašvaldībām preventīvais darbs ar bērniem netiek uzsākts pēc vecāku iniciatīvas, jo tas netiek uzskatīts par pašvaldības sniegto palīdzību vecākiem bērnu audzināšanā.

Vecāki par bērna uzņemšanu preventīvajā uzskaitē uzzina tikai tad, kad bērns pēc kādas institūcijas (parasti Valsts policijas) iniciatīvas jau ir uzņemts uzskaitē. Informēšana notiek, apsekojot ģimeni mājās vai uzaiicinot kopā ar bērnu ierasties attiecīgajā iestādē. Atšķirība ir vienīgi tajā apstākļi, ka daļa pašvaldību vecākus iepazīstina ar jau izstrādātu programmu, bet daļa – iesaista programmas izstrādē. Vecāku iesaistīšana gan biežāk ir saistīta ar nepieciešamību informēt vecākus vai iegūt informāciju, nevis ar vecāku kā sadarbības partneru iesaisti: „Par šādas programmas izstrādi tiek informēta skola, kā arī vecāki, jo korekcijas programmas sastādīšanai ir nepieciešama pilnīga informācija par bērnu.”⁴⁶ Ir pašvaldības, kurās programmas tiek izstrādātas kopā ar bērniem un viņu vecākiem, paredzot tajās uzdevumus gan bērniem, gan vecākiem.

Tikai divas pašvaldības norādīja, ka sakarā ar to, ka bērnu izdarīto likumpārkāpumu cēloņi visbiežāk ir saistīti ar ekonomiskajiem un sociālajiem faktoriem, lai risinātu ar nepilngadīgo likumpārkāpumiem saistītās problēmas, tiek izstrādāta programma gan bērnam, gan ģimenei. Viena no tām norādīja, ka Sociālais dienests strādā arī ar bērniem un ģimenēm no citām pašvaldībām, kuru dzīves vieta nav deklarēta novadā, bet tās šobrīd faktiski dzīvo novada administratīvajā teritorijā. Šīs pašvaldības sociālā dienesta preventīvajā uzskaitē aptaujas veikšanas brīdī bija 82 bērni⁴⁷.

Izglītības process ietver mācību un audzināšanas darbu, un pedagoga vispārīgs pienākums izglītošanas procesā ir veidot izglītojamā paša attieksmi pret sevi, citiem, darbu, dabu, kultūru, sabiedrību un valsti, au-

⁴⁶ K novada pašvaldība par to, kā pedagogi uzzina par programmām.

⁴⁷ Dati uz 2011.gada 25.novembri.

dzināt krietnus, godprātīgus cilvēkus.⁴⁸ Izglītības iestādei ir tiesības īstenot sociālās korekcijas izglītības programmu, bet nav pienākuma nodrošināt bērnu uzvedības sociālo korekciju. Ņemot vērā, ka vairākās skolās atbalsta personāla (psihologs, sociālais pedagogs, skolotāja palīgs) nav vispār vai tas nav pietiekams, arī pedagogiem būtu jābūt informētiem, kur meklēt palīdzību, ja radušās problēmas audzināšanas darbā un sadarbība ar vecākiem nesniedz vēlamo rezultātu. Apkopotā prakse liecina, ka izglītības iestādes gadījumos, kad nepieciešama bērnu uzvedības sociālā korekcija, nevēršas pēc palīdzības attiecīgajā dienestā. Izglītības iestādes, līdzīgi kā vecāki, par bērna uzņemšanu preventīvajā uzskaitē uzzina pēc notikušā: „Uz skolu rakstiski tiek nosūtīta informācija sociālajam pedagogam un psihologam.”⁴⁹ Atsevišķās pašvaldībās izglītības iestādes informāciju par bērnam izstrādāto programmu var nesaņemt vispār, jo informācija uz skolu tiek nosūtīta vienīgi tad, ja programma paredz izglītības iestādes līdzdalību: „Skolotāji tiek informēti gadījumos, ja plānā ir paredzēta izglītības iestādes līdzdalība.”⁵⁰

Dažās pašvaldībās par izglītības jomu atbildīgā institūcija ziņo preventīcijas iestādei par bērniem, kuri neapmeklē skolu. „Bērnu skaits ir mainīgs, to veido policijas paziņojumu skaits un mācību iestāžu sniegtā informācija par klaiņojošiem skolēniem.”⁵¹

Jāņem vērā, ka skolas neapmeklēšana ir tikai viena no darbībām, kas var novest pie prettiesiskas rīcības. Ja bērns, piemēram, neievēro sabiedrībā pieņemtos uzvedības noteikumus, aizskar citu bērnu un pieaugušo tiesības un likumīgās intereses, uzvedības sociālā korekcija pēc skolas iniciatīvas uzsākta netiek (izņemot tās divas pašvaldības, kurās izglītības iestādes pašas veic šo funkciju).

Izņēmums ir divas pašvaldības, kas norādīja, ka preventīcijas iestāde sākotnējo informāciju par bērniem, kuru ģimenēs pastāv riski bērnu pamatvajadzību nodrošināšanai, iegūst no izglītības

⁴⁸ Izglītības likuma 51.panta pirmās daļas 2.punkts.

⁴⁹ B novada sociālā dienesta vadītāja par to, kā vecāki un pedagogi uzzina par programmām.

⁵⁰ S novada pašvaldība par to, kā vecāki un pedagogi saņem informāciju par programmām.

⁵¹ A novada sociālā dienesta vadītāja par preventīvajā uzskaitē esošo bērnu skaitu.

un pirmskolas izglītības iestādēm. Saņemot informāciju par ģimenēm, kurās netiek pietiekami nodrošināta bērna attīstība un audzināšana un kurām nepieciešama palīdzība, ar konkrēto gadījumu tiek uzsākts sociālais darbs.⁵² Līdz ar to var uzskatīt, ka atsevišķās pašvaldībās preventīvais darbs tiek uzsākts pēc izglītības iestāžu, tostarp pirmskolas izglītības iestāžu, iniciatīvas, taču tas ir izņēmums no vispārējās prakses.

5.4. Preventīvā darba ar bērniem finansiālā ietekme uz pašvaldības budžetu

Tās pašvaldības, kuras preventīvo darbu neveic vispār vai veic nepietiekamā apmērā, kā pamatojumu savai bezdarbībai norāda attiecīgu speciālistu trūkumu, kas savukārt ir saistīts ar finansējuma trūkumu attiecīgo speciālistu algošanai.

ANO Bērna tiesību komiteja pēdējās Latvijai sniegtajās rekomendācijās jau 2006.gadā ieteica Latvijas valstij nekavējoties veikt pasākumus, lai piešķirtu pietiekamus finanšu resursus un cilvēkresursus šādiem mērķiem:

- skolas pamešanas un otrgadniecības gadījumu samazināšanai visos reģionos;
- bērnu savstarpējas iebiedēšanā skolās novēršanai;
- vecāku informēšanai par izglītības nozīmi un ģimeņu motivēšanai mudināt bērnus apmeklēt skolu;
- bērnu, kas mācās lauku rajonu un attālu rajonu skolās, dzīves līmeņa, disciplinārā režīma un izglītības kvalitātes uzlabošanai un atšķirību mazināšanai attiecībā uz piešķirtajiem resursiem un iespējām.⁵³

Laikus uzsākts, t.i. uzsākts tad, kad, iespējams, jau pirmskolas vecumā, bērnam parādās pirmās uzvedības un emocionālo traucējumu pazīmes, un profesionāli veikts preventīvais darbs var novērst vairākas problēmas nākotnē. Gadījumos, kad vecāki un izglītības iestāde nespēj pienācīgi

⁵² Viena no tām vienlaikus ir arī viena no divām Latvijas pašvaldībām, kurās tiek izstrādāts ģimenes vai bērna rehabilitācijas plāns.

⁵³ ANO Bērna tiesību komitejas 2006.gada 28.jūnija noslēguma apsvērumi: Latvija, 51.punkts, pieejams: http://www.lm.gov.lv/upload/berns_gimene/bernu_tiesibas/lv_crc.doc

veikt bērna audzināšanas pienākumu, tieši no preventīvā darba efektivitātes ir atkarīgs, vai tiks sasniegti bērnu tiesību aizsardzības mērķi:

- 1) sabiedrības interesēm atbilstošas vērtību orientācijas veidošanās un nostiprināšanās bērņā;
- 2) bērna orientācija uz darbu kā vienīgo morāli atbalstāmo eksistences līdzekļu iegūšanas un labklājības avotu;
- 3) bērna orientācija uz ģimeni kā sabiedrības organizācijas pamatvērtību un vienu no sabiedrības un indivīda galvenajām vērtībām;
- 4) bērna orientācija uz veselīgu dzīvesveidu kā tautas izdzīvošanas objektīvu priekšnosacījumu.⁵⁴

No bērna motivēšanas iegūt izglītību, atkarību profilakses vai ārstēšanas no atkarībām un sociālo prasmju iemācīšanas ir atkarīgs, vai bērns būs sagatavots patstāvīgai dzīvei sabiedrībā un izaugs par nākamo nodokļu maksātāju vai bērns izaugs par sociāli atstumtu cilvēku, kas nespēj īstenot savas tiesības un izmantot iespējas, līdz ar to kļūstot par sociālās palīdzības un sociālo pakalpojumu saņēmēju.

Atalgojums speciālistiem, kas laikus izstrādātu un īstenotu uzvedības sociālās korekcijas programmas katram novadā dzīvojošam bērnam, kura uzvedība var novest pie prettiesiskas rīcības, ir nesalīdzināmi mazāks ar tiem finanšu resursiem, kas pašvaldībai jāpatērē nākotnē katram sociāli atstumtam novada iedzīvotājam, sociālo pabalstu, sociālā darba un nodrošināšanas ar mājokli veidā, maksājot par neveiktā preventīvā darba sekām.

Secinājumi:

1. Pastāvot vienādam normatīvajam regulējumam un līdzīgiem apstākļiem saistībā ar bērnu uzvedību, prakse pašvaldībās ir ļoti atšķirīga.
2. Pašvaldību vadītājiem un lielākajai daļai speciālistu trūkst izpratnes par preventīvā darba ar bērniem nozīmīgumu, un tā efektivitāte ir tieši atkarīga no speciālistu kompetences un vēlmes strādāt. Atbildīgā institūcija norāda: „Diemžēl ar programmu izstrādi un lietu izveidošanu vien šeit nekas nav līdzams”.

⁵⁴ Bērnu tiesību aizsardzības likuma 4.pants.

3. Preventīvajam darbam ar bērniem netiek piešķirts adekvāts finansējums. Ir pašvaldības, kurās vienīgais speciālists ir sociālais darbinieks, kurš preventīvo darbu ar bērniem veic paralēli citiem amata pienākumiem.
4. Atsevišķas pašvaldības vispār nepilda likumā noteikto pienākumu izstrādāt bērniem uzvedības sociālās korekcijas programmas.
5. Liela daļa pašvaldību pienācīgi nepilda likumā noteikto pienākumu - nesniedz palīdzību bērnam tad, kad viņa uzvedība rada bažas, ka nākotnē tā „var novest pie prettiesiskas rīcības”. Bērnu sociālās uzvedības korekcija tiek uzsākta novēloti, kad bērns jau ir izdarījis likumpārkāpumu un nonācis Valsts policijas redzeslokā.
6. Formāli jeb atbilstoši likuma burtam preventīvā darba organizēšana, deleģējot šo funkciju pašvaldības policijai, atbilst Bērnu tiesību aizsardzības likuma 58.panta pirmajā daļā noteiktajam, ka „Likumpārkāpumu profilakses darbu ar bērniem veic pašvaldība(..)”. Ņemot vērā, ka pašvaldības policija ir pašvaldības institūcija, var uzskatīt, ka preventīvo darbu veic pašvaldība. Taču jāņem vērā, ka Pašvaldības policijas, tāpat kā Valsts policijas, darbu regulē likums „Par policiju”, kura 1.pants nosaka, ka „Policija ir apbruņota militarizēta valsts vai pašvaldības institūcija (..)”. Līdz ar to ļoti būtiska ir attiecīgo policijas darbinieku kompetence darbā ar bērniem, ieskaitot pielietotās metodes, pieeju un attieksmi.
7. Vecākiem ir tiesības izvēlēties izglītības iestādi, kurā bērns iegūs izglītību, jebkurā sev vēlamā pašvaldībā, līdz ar to visi vienā novadā dzīvojošie bērni nemācās tā paša novada izglītības iestādēs. Preventīvā darba deleģēšana ar izglītības jomu saistītai institūcijai neaptver visus novadā dzīvojošos bērnus, bet tikai tos, kas mācās novada skolās. Līdz ar to, deleģējot šo funkciju izglītības iestādēm, preventīvais darbs tiek veikts nepilnīgi.
8. Preventīvais darbs ar bērniem nevienā no Latvijas pašvaldībām netiek uztverts kā atbalsta sistēmas ģimenei sastāvdaļa.
9. Preventīvas darbs ar bērniem netiek uzskatīts par atbalsta sistēmu izglītības iestādēm.
10. Finanšu līdzekļu nepiešķiršana preventīvajam darbam ar bērniem ir tuvredzīga rīcība, kuras sekas ir ievērojami lielāks finanšu resursu pa-

tēriņš nākotnē (sociālie pabalsti un sociālais darbs, nodrošināšana ar dzīvojamo telpu u.tml.)

11. Labā prakse – programma tiek izveidota kopā ar bērnu un vecākiem, un katram uzdevumam programmā tiek piesaistīts speciālists, kurš strādā konkrētā jomā ar bērnu, piemēram, psihologs, sociālais pedagogs, klases audzinātājs, mācību priekšmeta skolotājs, bāriņtiesa, vecāki, pašvaldības policists vai cits speciālists atbilstoši programmas mērķim. Programma tiek izstrādāta arī ģimenei.
12. Novadā izveidota atbalsta sistēma bērniem ar mācīšanās grūtībām, uzvedības un emocionāliem traucējumiem un viņu vecākiem, kuras ietvaros pieejami speciālistu pakalpojumi (sociālais pedagogs, psihologs, psihoterapeits, logopēds u.c.), ir atsevišķs izņēmums no vispārējās prakses.

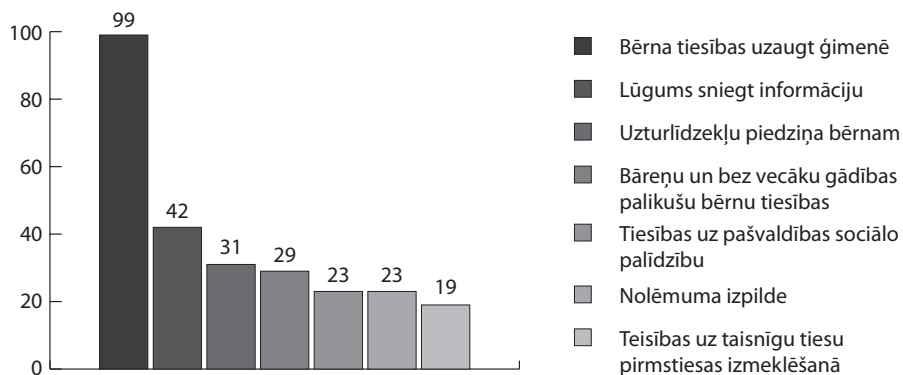
V BĒRNU TIESĪBU JOMAS AKTUALITĀTES

1. STATISTIKA UN VISPĀRĒJS PĀRSKATS

Latvijā nav izveidots tiesībsarga bērnu tiesību jautājumos amats, tādēļ attiecīgo funkciju izpildi veic Latvijas Republikas tiesībsargs. Juristi, kas Tiesībsarga birojā strādā bērnu tiesību jomā, strādā tikai ar bērna tiesību jautājumiem.

2011.gadā Tiesībsarga birojā saņemti iesniegumi par 515 bērna tiesību jautājumiem, t.sk., par iespējamiem bērna tiesību pārkāpumiem. No tiem par 116 jautājumiem saņemti rakstveida iesniegumi un par 399 - mutvārdu.⁵⁵ Izskatot iesniegumus, ierosinātas pārbaudes lietas par 61 tēmu. No tām piecas pārbaudes lietas apstākļu noskaidrošanai ierosinātas pēc tiesībsarga iniciatīvas.

Lielākais iesniegumu skaits (99) saņemts **par bērna tiesībām uzaugt ģimenē** (piemēram, par saskarsmes tiesību īstenošanu, par tiesībām netikt šķirtam no vecākiem bez pamatota iemesla, aprūpes tiesību atjaunošanu u.tml.). 42 gadījumos personas vērsušās Tiesībsarga birojā, lai saņemtu **informāciju par bērna tiesībām** un noskaidrotu, kā rīkoties konkrētajā tiesiskajā situācijā. 31 iesniegums saņemts **par uzturlīdzekļu piedziņu** bērnam (piemēram, par uzturlīdzekļu piedziņu, ja laulība nav šķirta, tiesībām lūgt tiesu pieņemt pagaidu lēmumu, uzturlīdzekļu apmēru un tā grozīšanu, tiesāšanās izdevumiem, sprieduma izpildi u.tml.)

⁵⁵ Saņemto iesniegumu skaitu atbilstoši tēmām skatīt pielikumā „Tiesībsarga biroja bērnu tiesību jomas statistika”.

Salīdzinot iesniegumu statistiku ar iepriekšējo gadu, joprojām aktuālas tēmas ir bērna tiesības uzaugt ģimenē un uzturlīdzekļu piedziņa. Vairāk kā trīs reizes pieaudzis iesniegumu skaits par bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu tiesību pārkāpumiem (8 iesniegumi 2010.gadā, 29 iesniegumi 2011.gadā). Savukārt iesniegumu skaits, kuros persona lūdz sniegt informāciju, ir samazinājies divas reizes - no 96 iesniegumiem pērn līdz 42 pārskata periodā.

2011.gadā tika veiktas monitoringa vizītes visos valsts sociālās aprūpes centros, kas sniedz sociālās aprūpes un rehabilitācijas pakalpojumus bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem līdz 2 gadu vecumam un bērniem ar fiziskās un garīgās attīstības traucējumiem līdz 4 gadu vecumam, kā arī visās 6 psihoneiroloģiskajām slimnīcās, kurām ir tiesības uzņemt bērnus (plašāka informācija par monitoringa vizītēm atrodama attiecīgajā nodaļā).

Tiesībsargs 2011.gadā sniedza vairākus bērna tiesību jomā būtiskus atziņumus, piemēram, par video novērošanu skolās, kurā secināts, ka **bērna paša drošība ir vienīgais leģitīmais mērķis bērnu video novērošanai atsevišķās skolās telpās**, kurās iespējama bērnu savstarpēja vardarbība un objektīvu apstākļu dēļ nav nodrošināma iestādes darbinieku pastāvīga tieša klātbūtne.

Izskatot pārbaudes lietas, tiesībsargs veicinājis trūkumu novēršanu tiesību aktos, piemēram, konstatējot, ka Civilprocesa likums neparedz aizlieguma bērna izvešanai no valsts noteikšanu lietās par bērna izcelšanās noteikšanu un regulējuma trūkums lietas iztiesāšanu var apgrūtināt vai padarīt neiespējamu, tiesībsargs vērsās Tieslietu ministrijā. Ministrija izvērtēs jautājuma virzīšanu izskatīšanai pastāvīgajā Civilprocesa likuma grozījumu izstrādes darba grupā.

2011.gadā Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālisti piedalījās vairāku normatīvo aktu un to grozījumu izstrādāšanā, piemēram, darba grupā Labklājības ministrijā par grozījumiem normatīvajos aktos, lai pilnveidotu bērnu institucionālās aprūpes tiesisko regulējumu; turpināja darbu leklīetu ministrijas Informācijas centra vadītajā darba grupā par normatīvā regulējuma izstrādi, lai izveidotu Nepilngadīgo personu atbalsta in-

formācijas sistēmu, kas būtiski uzlabos starpinstitūciju sadarbību bērna tiesību aizsardzības jomā.

Tiesībsarga biroja pārstāvis turpināja veikt sevišķā aizbildņa pienākumus vienā administratīvajā lietā, kura tika uzsākta 2010.gadā, nodrošinot bērna interešu pārstāvēšanu administratīvajā tiesā, tostarp LR Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta tiesas kopsēdē⁵⁶.

2011.gadā tiesībsargs turpināja sekmēt sabiedrības informētību par bērnu tiesībām un šo tiesību aizsardzības mehānismiem. Tika organizētas lekcijas jauniešiem, kuri gatavojas uzsākt patstāvīgu dzīvi pēc ārpusģimenes aprūpes; lekcijas sociālajiem pedagogiem, bāriņtiesas darbiniekiem, skolu direktoriem un dienas centru vadītājiem; lekcijas Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes 1.kursa studentiem par bērnu tiesībām Cilvēktiesību kursa ietvaros. Izmantojot interaktīvu spēli, tika organizētas vairākas izglītojošas nodarbības bērniem. Nodarbību laikā bērni un jaunieši tika iepazīstināti ar informāciju par tiesībsargu un Tiesībsarga biroju, tā darbības jomām, ar attīstošu uzdevumu palīdzību apguva jaunas un nostiprināja esošās zināšanas par bērnu tiesību jautājumiem.

Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālisti piedalījās vairākos informatīvos pasākumos, piemēram, publiskajā diskusijā Juristu dienu ietvaros „Bērnu un jauniešu tiesību aizsardzība medicīnā, reklāmas industrijā un izglītības sistēmā. Vai bērniem bez sekas tiek piedāvātas citas intereses un vērtības?”; Rīgas skolēnu domes rīkotajā ikgadējā Zinību dienai veltītajā pasākumā „Zem viena jumta”, Eiropas Komisijas organizētās Eiropas Brīvprātīgā darba gada ceļojošās tūres „Pilsoniskās līdzdalības dienā” Latvijas Dzelzceļa vēstures muzejā.

Starptautiskajā bērnu aizsardzības dienā Latvijas Republikas tiesībsargs sadarbībā ar Rīgas Stradiņa universitātes Juridisko fakultāti rīkoja konferenci „Bērnu tiesības un to nodrošinājums”⁵⁷. Sadarbībā ar Alternatīvās bērnu aprūpes aliansi tika organizēta diskusija „Bērna vajadzības un tiesības uz atbilstošu alternatīvo aprūpi ģimeniskā vidē”.⁵⁸

⁵⁶ Plašāk par konkrēto lietu skatīt 3.apakšnodaļā „Vecāku pienākums ievērot bērna tiesības”.

⁵⁷ Skat. <http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibsargs/jaunumi/?doc=298&underline=un+to+nodro%C5%A1in%C4%81jums>

⁵⁸ Skat. <http://www.tiesibsargs.lv/lat/tiesibsargs/jaunumi/?doc=353>

Sadarbības ietvaros ar Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes Juridiskās prakses un palīdzības centru Tiesībsarga birojā 2011.gada otrajā pusgadā darbojās divi studenti, kuri veica tiesiskā regulējuma izpēti par bērnu līdzdalības iespējām Latvijā. Studentu veikums tiks izmantots, Tiesībsarga biroja darbiniekiem pētot faktiskās situācijas atbilstību tiesiskajam regulējumam un izstrādājot rekomendācijas situācijas uzlabošanai.

Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālisti piedalījās vairākās starptautāžu sanāsmēs un diskusijās. Piemēram, nodibinājuma „Centrs Dardedze” rīkotajā ekspertu darba grupā par jaunāka vecuma bērnu aizsardzību no vardarbības; Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcijas rīkotajās diskusijās par ārstniecības personu tiesībām izpaust informāciju par bērna ārstniecības procesu un par bērnu drošības nodrošināšanu izglītības iestādēs.

2011.gadā tiesībsargs aktīvi sadarbojās ar nevalstiskajām organizācijām, kas strādā bērnu tiesību aizsardzības jomā, gan iesaistot nevalstiskās organizācijas stratēģijas apspriešanā, gan kopīgi rīkojot informatīvus pasākumus, gan kopīgi strādājot konsultatīvajā padomē, gan sadarbojoties dažādu problēmu apzināšanā un risināšanā.

Starptautiskās sadarbības ietvaros 2011.gada 1.-2.jūnijā Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālists piedalījās Baltijas ombudu seminārā Igaunijā, uzstājoties ar prezentāciju par tiesībsarga lomu saistībā ar pašvaldību darbu bērnu tiesību jomā uzraudzību. 2011.gada septembrī tiesībsargs un viens no Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālistiem piedalījās Eiropas Bērnu ombudu tīkla ikgadējā sanāsmē Polijā, kuras galvenais temats bija bērnu, kas atrodas institucionālajā aprūpē, tiesību īstenošana. Tiesībsarga biroja bērnu tiesību speciālisti piedalījās Igaunijas Tieslietu kanclera rīkotajā seminārā par nacionālo cilvēktiesību institūciju lomu ārpusģimenes aprūpē esošo bērnu tiesību aizsardzībā un attīstībā, kā arī tikās ar Pasaules Bērniecības fonda pārstāvi no Zviedrijas, ASV vēstniecības un Eiropas Komitejas spīdzināšanas un necilvēcīgas vai pazemojošas rīcības vai soda novēršanas (CPT) pārstāvjiem, kuriem regulāri tiek sniegta informācija bērna tiesību jautājumos, īpaši attiecībā uz bērna tiesību ievērošanu slēgtajās iestādēs.

2. BĀREŅU UN BEZ VECĀKU GĀDĪBAS PALIKUŠO BĒRNU TIESĪBAS UZ MĀJOKLI PĒC PILNGADĪBAS SASNIEGŠANAS

Normatīvie akti paredz virkni sociālo garantiju bāreņiem un bez vecāku gādības palikušajiem bērniem pēc pilngadības sasniegšanas, beidzoties ārpusģimenes aprūpei. Viena no tām ir pašvaldības palīdzība dzīvokļa jautājuma risināšanā. Lielākā daļa iesniegumu par bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu tiesību pārkāpumiem 2011.gadā saņemti par nodrošināšanu ar mājokli pēc pilngadības sasniegšanas un aizbildņa rīcību, pārvaldot bērna mantu – nekustamo īpašumu.

Saskaņā ar likuma „Par palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā” 14.pantā pirmās daļas 3.punktu pašvaldība reģistrē palīdzības saņemšanai dzīvokļa jautājuma risināšanā bērnu bāreņu un bez vecāku gādības palikušo bērnu pēc tam, kad beigusies viņa uzturēšanās bērnu aprūpes un audzināšanās iestādē, audžuģimenē vai pie aizbildņa, vai arī tad, kad viņš beidzis mācības izglītības iestādē, ja viņam nav iespējams likumā noteiktajā kārtībā iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā.

Izskatot pārbaudes lietas, tika konstatēts, ka piemērojot minēto normu praksē, pašvaldības bērna iespēju iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā bieži izvērtē tikai no juridiskā viedokļa un neņem vērā faktiskos apstākļus. Pašvaldībai pieņemot nelabvēlīgu lēmumu šajā gadījumā, var tikt nepiematoti ierobežotas bāreņa un bez vecāku gādības palikušā bērna tiesības uz mājokli.

Piemēram, pārbaudes lietā Nr.2011-169-18AA Rīgas dome atteikumu reģistrēt iesniedzēju pašvaldības palīdzības saņemšanai pamatoja ar to, ka iesniedzējai un viņas tēvam saskaņā ar pašvaldības Dzīvojamo telpu izīrēšanas komisijas lēmumu, ir dzīvokļa lietošanas tiesības, kuras iesniedzēja nav zaudējusi. Savukārt iesniedzēja norādīja, ka viņa nevar vienoties ar tēvu, kuram bija atņemtas aizgādības tiesības pār viņu, par iemitināšanos minētajā dzīvojamā telpā, jo ar tēvu nepastāv labas attiecības un viņas kopdzīve ar tēvu vienā dzīvoklī nav iespējama. Viens no iesniedzējas tēva aizgādības tiesību atņemšanas iemesliem ir bijusi tēva fiziskā vardarbība pret iesniedzēju. Kamēr iesniedzēja atradās ārpusģimenes aprūpē, viņas tēvs nebija izrādījis

vēlmi atgriezti iesniedzēju ģimenē un par viņu nebija interesējies. Beidzoties ārpusģimenes aprūpei, iesniedzēja nav saņēmusi atbalstu no vecāka un pēc izstāšanās no bērnu aprūpes iestādes bija spiesta kādu laiku mitināties nakts patversmē, kamēr atrada iespēju īrēt citai personai piederošu dzīvojamo telpu.

No administratīvo tiesu prakses, izskatot līdzīgas lietas, izriet, ka pašvaldībai, lemjot par palīdzības sniegšanu dzīvokļa jautājuma risināšanā vai atteikumu sniegt palīdzību, iespējamība iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā ir jāaplūko ne tikai no tiesiskā viedokļa un situācijās, kad nav konstatējami juridiski šķēršļi personas iemitināšanai agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās, bet jāvērtē arī faktiskie apstākļi. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments 2010.gada 28.oktobra spriedumā lietā Nr.A42662409 SKA-466/2010⁵⁹ ir norādījis: „[...] likuma „Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 14.panta pirmās daļas 3.punktu tulko tā, ka tikai gadījumos, kad bērns pēc uzturēšanās bērnu aprūpes iestādē var un vēlas vienoties ar dzīvojamās telpas, kurā viņš ir dzīvojis līdz ievietošanai ārpusģimenes aprūpē, īrnieku un tam piekrist pārējie īrnieka ģimenes locekļi, vai dzīvojamā telpa ir brīva, var atzīt, ka tam ir iespējams likumā noteiktajā kārtībā iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā”.

Saskaņā ar tiesu praksi nelabvēlīgi sociālie un emocionālie apstākļi, cienu pazemojošie apstākļi, veselības un personības neaizskaramības apdraudējuma risks, bērna vai īrnieka un īrnieka ģimenes locekļu nevēlēšanās vienoties par iespēju bērnam iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā ir tādi faktiskie apstākļi, kuriem pastāvot pašvaldībai ir pienākums lemt par palīdzības sniegšanu bērnam dzīvokļa jautājuma risināšanā, beidzoties ārpusģimenes aprūpei.

Iepriekš minētajā pārbaudes lietā tika secināts, ka pašvaldībai nebija pamata atteikt reģistrēt iesniedzēju palīdzības saņemšanai dzīvokļa jautājuma risināšanā, jo pašvaldības izdarītais secinājums, ka iesniedzējai ir iespējams dzīvot kopā ar personu, kura viņai kā bērnam nodarījusi mie-

⁵⁹ sk. http://www.tiesas.lv/files/AL/2010/10_2010/28_10_2010/AL_2810_AT_SKA-0466-2010.pdf, 13.punkts

sas bojājumus, nevar tikt atzīts par sapratīgu tiesību normas interpretāciju. Rīgas pilsētas pašvaldība tika aicināta pieņemt labvēlīgu lēmumu šajā jautājumā, taču tiesībsarga ieteikums netika ņemts vērā. Iesniedzēja savu tiesību aizskāruma novēršanai vērsās Administratīvajā rajona tiesā, kas uzlika pašvaldībai par pienākumu izdot iesniedzējai labvēlīgu administratīvo aktu. Pašlaik minētā lieta joprojām atrodas tiesvedībā saistībā ar pašvaldības apelācijas sūdzību.

Par to, lai bērnam pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās būtu iespējams gan juridiski, gan faktiski iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā, ir pienākums rūpēties bērna aizbildnim. Savukārt bāriņtiesai saskaņā ar Civillikuma 331.pantu ir jāuzrauga aizbildņa rīcība un jādara viss, ko prasa bērna intereses. Bērna interesēs ir pēc ārpusģimenes aprūpes beigšanās atgriezties dzīvoklī, kurš nav apgrūtināts ar maksājumu parādu un kurā ir labvēlīgi sociāli un psihoemocionāli apstākļi. Ja bērnam pieder dzīvoklis, aizbildnim ir pienākums rūpēties par to, lai tas tiktu saglabāts bērna īpašumā. Bāriņtiesai jāseko līdzi un jāpārlicinās, vai par dzīvokli ir segti visi nepieciešamie maksājumi – par apsaimniekošanas izdevumiem un komunālajiem pakalpojumiem, nekustamā īpašuma nodokli u.c. Ja ir šaubas, ka ar dzīvokļa uzturēšanu saistītie maksājumi netiek veikti, bāriņtiesai nepieciešamā informācija jāizprasa no attiecīgajām institūcijām.

Izskatot pārbaudes lietas, tika konstatēts, ka bērna aizbildnis un bāriņtiesa šim jautājumam ne vienmēr pievērš pienācīgu uzmanību, kā rezultātā bērns pēc pilngadības sasniegšanas saskaras ar nepieciešamību patstāvīgi risināt dzīvokļa jautājumu, jo pastāv juridiskie vai faktiskie šķēršļi iemitināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā. Jautājuma risināšana nereti prasa ievērojamu laiku, bērnam sagaidot brīdi, kad pašvaldība reģistrācijas kārtībā izīrē dzīvojamo telpu, vai nepieciešamību saņemt juridisko palīdzību gadījumos, kad pašvaldības atteikumu reģistrēt palīdzības saņemšanai dzīvokļa jautājuma risināšanā nepieciešams pārsūdzēt tiesā.

Piemēram, pārbaudes lietā Nr.2011-236-23D tika konstatēts, ka bērna aizbildne nebija veikusi nepieciešamās darbības, lai saglabātu sava aizbildnamā īres dzīvojamās telpas lietošanas tiesības pēc bērna mātes

nāves. Tieši otrādi, ar pašvaldības lēmumu dzīvojamā telpa, kurā bērns dzīvoja pirms nodošanas ārpusģimenes aprūpē, tika izīrēta bērna aizbildnei, kura vēlāk ar bāriņtiesas lēmumu tika atbrīvota no aizbildņa pienākumu veikšanas, jo nebija spējusi turpināt nodrošināt bērnam pilnvērtīgu aprūpi. Ņemot vērā, ka dzīvojamā telpa tika izīrēta bērna bijušajai aizbildnei pirms ievērojami ilga laika un pašvaldības rīcībā vairs nebija pieejami dokumenti par dzīvojamās telpas izīrēšanas tiesisko pamatu, tiesībsargam nebija iespējams izvērtēt pašvaldības lēmumu tiesiskumu. Arī bāriņtiesas rīcībā nebija informācijas par iemesliem, kādēļ bērnam netika saglabātas dzīvojamās telpas lietošanas tiesības un tas norāda uz to, ka bāriņtiesa lietā nebija veikusi pienācīgu kontroli par aizbildnes rīcību, kas neatbilst bērna vislabāko interešu aizsardzības principam.

3. TIESĪBU PRINCIPU PIEMĒROŠANA SOCIĀLO TIESĪBU JOMĀ

Vienā no izskatītajām pārbaudes lietām, kurā pašvaldība ar savu lēmumu nepamatoti ierobežoja kādas ģimenes tiesības uz mājokli, tika konstatēta nepareiza tiesību normu piemērošana.

Piecu cilvēku ģimene, kurā ir divi bērni, 2004.gadā tika reģistrēta Rīgas pašvaldībā palīdzības saņemšanai dzīvojamās telpas izīrēšanai. Saskaņā ar pašvaldības saistošajiem noteikumiem, kas bija spēkā ģimenes reģistrācijas brīdī, pašvaldībai bija jāpiedāvā 5 cilvēku ģimenei trīsistabu vai lielāks dzīvoklis. Lai saņemtu minētajiem kritērijiem atbilstošu pašvaldības dzīvojamās telpas īres piedāvājumu, tiesību normas paredzēja vien konstatēt, ka palīdzības saņemšanai reģistrētās personas - ģimene dzīvo denacionalizētā vai likumīgajām īpašniekam atdotā mājā un lietojusi dzīvojamo telpu līdz īpašuma tiesību atjaunošanai, kā arī tās lietošanā vai īpašumā nav citas dzīvojamās telpas Rīgā, Jūrmalā vai Rīgas rajonā.

2011.gadā, lemjot par dzīvojamās telpas izīrēšanu minētajai ģimenei, pašvaldība nolēma piedāvāt ģimenei īrēt divistabu dzīvokli ar ērtībām. Pašvaldības lēmums tika pamatots ar spēkā esošo tiesisko regulējumu - 2010.gada 15.jūnija saistošo noteikumu Nr.80 „Par reģistrācijas un palīdzības sniegšanas kārtību dzīvokļa jautājumu risināšanā” 102.punktu, atbilstoši kuram, izskatot īres piedāvājumu, nebija ņemami vērā ģimenē

dzīvojošie bērni, jo viņu dzīvesvieta ģimenes dzīvoklī tika deklarēta pēc 31.03.2004. un iepriekšējā dzīvesvieta neatradās denacionalizētā namīpašumā.

No administratīvo tiesu prakses izriet, ka, izskatot pieteikumu par labvēlīga administratīvā akta izdošanu, parasti jāvērtē spēkā esošās tiesību normas, taču šim principam ir izņēmumi. Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments ir norādījis: „Viens no šādiem izņēmumiem attiecas uz sociālajās tiesībās noteikto labumu gūšanu. Sociālo tiesību jomā tiesiskās situācijas maiņa (tiesību normas grozīšana vai izslēgšana) neietekmē tiesības, kuras personai bija brīdī, kad viņa ar iesniegumu par šā labuma saņemšanu vērsās iestādē”⁶⁰.

Nemot vērā minēto principu un to, ka ģimenes reģistrācijas brīdī spēkā esošais tiesiskais regulējums neliedza ģimenē dzīvojošiem bērniem pretendēt uz pašvaldības palīdzības saņemšanu dzīvokļa jautājuma risināšanā, pašvaldībai, izsakot dzīvojamās telpas īres piedāvājumu 2011. gadā, bija pienākums ņemt vērā visus ģimenes locekļus un piedāvāt ģimenei trīsistabu vai lielāku dzīvokli.

Tiesībsargs vērsās Rīgas pašvaldībā ar motivētu lūgumu atkārtoti izvērtēt jautājumu par trīsistabu vai četrīstabu dzīvokļa izīrēšanu ģimenei, taču mierizlīgumu šajā jautājumā panākt neizdevās.

Ģimene pārsūdzēja pašvaldības lēmumu Administratīvajā rajona tiesā, kas apmierināja ģimenes pieteikumu pilnā apjomā. Lieta joprojām atrodas tiesvedībā saistībā ar Rīgas pašvaldības iesniegto apelācijas sūdzību.

4. VECĀKU PIENĀKUMS IEVĒROT BĒRNA TIESĪBAS

Līdzīgi kā iepriekšējā gadā tika saņemti iesniegumi no šķirti dzīvojošiem vecākiem par kopā ar bērnu dzīvojošā vecāka ļaunprātīgu rīcību, pārkāpjot bērna un otra vecāka tiesības.

Aizgādības tiesību ļaunprātīga izmantošana visbiežāk izpaužas kā ziņu nesniegšana par bērnu, bērna tiesību uzturēt personiskas attiecības un

⁶⁰ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2007.gada 8.novembra sprieduma lietā Nr.SKA-0430 14.punkts.

tiešus kontaktus ar otru vecāku nenodrošināšana, vienpersonisku lēmumu attiecībā uz bērnu pieņemšana, tādējādi liedzot otram vecākam īstēnot aizgādības tiesības un pieņemt lēmumus bērnam būtiskos jautājumos, bērna attiecību ar otru vecāku negatīva iespaidošana u.tml.

Tiesību ļaunprātīga izmantošana ir viens no Civillikuma 203.panta 3.punktā minētajiem iemesliem, lai vecākam atņemtu bērna aprūpes tiesības: „Bērna aprūpes tiesības vecākam tiek atņemtas, ja bāriņtiesa atzīst, ka vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības vai nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību.” Analogisks regulējums noteikts arī Bāriņtiesu likuma 22.panta pirmās daļas 3.punktā: „Bāriņtiesa lemj par bērna aprūpes tiesību atņemšanu vecākam, ja vecāks ļaunprātīgi izmanto savas tiesības vai nenodrošina bērna aprūpi un uzraudzību.” Šajā gadījumā bērna aprūpi īstenotu otrs vecāks.

Praksē konstatējams, ka Civillikuma 203.panta 3.punkts tiek piemērots tikai daļā, kas attiecas uz bērna aprūpes un uzraudzības nenodrošināšanu, bet attiecībā uz tiesību ļaunprātīgu izmantošanu tiek piemērots tikai aprūpes tiesību institūta ietveros. Tiesībsargs jau 2010.gada ziņojumā⁶¹ pievērsa uzmanību šai problēmai.

2011.gada 10.oktobra spriedumā⁶² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departaments ir izšķīris jautājumu par minēto likuma normu interpretāciju. Lietā sevišķā aizbildņa statusā piedalījās Tiesībsarga biroja pārstāvis.

Senāts ir nonācis pie secinājuma, ka ar „savām tiesībām” Civillikuma 203.panta pirmās daļas 3.punktā un Bāriņtiesu likuma 22.panta pirmās daļas 3.punktā saprotamas jebkuras tiesības, kas pieder vecākam - aizgādības tiesības, tostarp arī aprūpes tiesības, un saskarsmes tiesības.

Ņemot vērā Senāta interpretāciju, minētie apstākļi var būt pamats, lai lemtu par bērna aprūpes tiesību atņemšanu tam vecākam, kurš rīkojas ļaunprātīgi. Tādēļ bāriņtiesai, izskatot iesniegumu par otra vecāka iespējamu ļaunprātīgu rīcību, ir pienākums izvērtēt, vai norādītie fakti par otra

⁶¹ Tiesībsarga 2010.gada ziņojums, 92.lpp., pieejams http://www.tiesibsargs.lv/lat/publikacijas/gada_zinojumi/?doc=654

⁶² Pieejams: http://www.tiesas.lv/files/AL/2011/10_2011/10_10_2011/AL_1010_AT_SKA-0523-2011.pdf

vecāka rīcību ir atzīstami par vecāka tiesību ļaunprātīgu izmantošanu, vai varbūt tas ir izdarīts aiz nezināšanas, savas vecāka lomas neizpildes vai maldīguma. Bāriņtiesai arī jāizvērtē, vai aprūpes tiesību atņemšana būtu nepieciešama konkrētajā situācijā, proti, vai tā būtu bērna interesēs. Izvērtējot lietas faktiskos apstākļus, bāriņtiesai jāpieņem lēmums par aprūpes tiesību atņemšanu vai par atteikumu atņemt aprūpes tiesības.

Šī mehānisma izmantošana, iespējams, samazinātu to gadījumu skaitu, kad ar bērnu kopā dzīvojošais vecāks aizskar otra vecāka un bērna tiesības.

5. AIZSKARŠANA INTERNETA VIDĒ

Pārskata periodā aktualizējās jautājums par bērnu aizskaršanu interneta vidē. Pārbaudes lietas ietvaros tika pārbaudīts, kā darbojas valstī izveidotais tiesību aizsardzības mehānisms.

Tiesībsargs saņēma iesniegumu par bērnam elektroniski sūtītām godu un cieņu aizskarošām vēstulēm. Bērna tēvs vienlaikus bija vērsies arī Valsts policijā, tādēļ tiesībsargs lūdza policiju sniegt informāciju par konstatēto un pieņemtajiem lēmumiem.

Valsts policija, saņemot informāciju par interneta vidē veiktu iespējamu bērna tiesību pārkāpumu, uzsāka resorisko pārbaudi, kuras ietvaros noskaidroja, ka aizskarošās vēstules interneta vidē bērnam sūtījis cits bērns, kurš nav sasniedzis 14 gadu vecumu un līdz ar to nav saucams pie administratīvās atbildības. Pārbaudes materiāli tika nosūtīti pašvaldības administratīvajai komisijai audzinoša rakstura piespiedu līdzekļa piemērošanai. Savukārt vainīgā bērna vecāki saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa 173.panta pirmo daļu tika saukti pie administratīvās atbildības par bērna aprūpes pienākumu nepildīšanu. Lai ar vecākiem un vainīgo bērnu veiktu preventīva rakstura darbu un izslēgtu varbūtību, ka bērns izdara jaunus likumpārkāpumus, par notikušo tika informēta bāriņtiesa un sociālais dienests.

Tiesībsargs informēja iesniedzēju, ka neatkarīgi no administratīvās lietas izvērtēšanas viņam ir tiesības jautājumu risināt civiltiesiskā kārtībā. Cietušās personas tiesības saņemt mantisku kompensāciju izriet no Civillikuma 1635.panta pirmās un otrās daļas un 2352.¹ panta trešā daļas.

Tā kā cietušais nepilngadīgs, iesniedzējam ir tiesības Civilprocesa likumā noteiktajā kārtībā vērsties tiesā ar prasības pieteikumu par radītā morālā kaitējuma kompensācijas piedziņu no vainīgā bērna vecākiem, Valsts policijas resoriskās pārbaudes materiālus izmantojot kā prasījuma pamatotības pierādījumu.

Valstij ir pienākums radīt mehānismu, lai tiesību aizskāruma gadījumā personai būtu iespēja aizsargāt savas tiesības un tiesību aizskārums tiktu novērsts. Šajā gadījumā valstī izveidotais tiesību aizsardzības mehānisms darbojas efektīvi – policija ir noskaidrojusi vainīgo personu, pašvaldības administratīvā komisija lēmusi par audzinoša rakstura piespiedu līdzekļu piemērošanu, ar vainīgo bērnu un viņa vecākiem tiks veikts likumpārkāpumu prevencijas darbs, savukārt cietušā bērna vecākiem izskaidrotas tiesības tiesas ceļā piedzīt atlīdzību par bērnam nodarīto morālo kaitējumu.

6. BĒRNA TIESĪBAS UZAUGT ĢIMENĒ

2011.gadā tika saņemti vairāki iesniegumi par bāriņtiesu rīcību un iespējami nepamatoti pieņemtiem lēmumiem. Izskatot pārbaudes lietas, tika konstatēts, ka atsevišķos gadījumos bērnu un vecāka tiesību aizskāruma cēlonis bija labas pārvaldības principa pārkāpumi bāriņtiesas darbā.

Piemēram, pārbaudes lietā Nr.2011-244-5A tika konstatēts, ka Iecavas novada bāriņtiesa, pieņemot lēmumu par bērna aprūpes tiesību atņemšanu mātei, nebija ievērojusi objektīvās izmeklēšanas principu un bāriņtiesu darbību reglamentējošos normatīvus aktus, kas uzliek pienākumu bāriņtiesai veikt riska novērtēšanu pirms lēmuma pieņemšanas par bērna aprūpes tiesību atņemšanu vecākam. Bāriņtiesas lēmums tika pieņemts, balstoties uz lietā ieinteresēto personu iesniegumiem, nepārbaudot faktiskos apstākļus. Iecavas novada bāriņtiesas rīcību lietā bija izvērtējusi arī Valsts bērnu tiesību aizsardzības inspekcija, kas konstatēja, ka bāriņtiesa nav rīkojusies atbilstoši bērna vislabāko interešu aizsardzības principam un ir pieļāvusi vairākas būtiskas nepilnības un trūkumus. Iecavas novada bāriņtiesas lēmums ar Administratīvās rajona tiesas spriedumu tika atcelts, uzliekot pašvaldībai pienākumu atlīdzināt bērna mātei nodarīto morālo kaitējumu. Ņemot vērā pārbaudes lietas

apstākļus, tiesībsargs vērsās pašvaldībā ar lūgumu informēt par turpmāku rīcību, lai nodrošinātu tiesiskumu bāriņtiesas darbā.

Pārbaudes lietā Nr.2011-197-23B, izvērtējot Skrundas novada bāriņtiesas rīcību, kas saistīta ar bērna izņemšanu no ģimenes un ievietošanu krīzes centrā, tika konstatēts, ka bērna aprūpes tiesību atņemšana mātei notika, bāriņtiesai pieņemot vienpersonisku lēmumu par bērna izņemšanu pēc vairāk nekā viena mēneša, kopš bērns ievietots krīzes centrā un mātei līdz ar to faktiski liegtas tiesības noteikt bērna dzīves vietu. Bērna ievietošanas krīzes centrā iemesls bija nepieciešamība veikt bērnam psiholoģisko izpēti saistībā ar šaubām par to, ka ģimenē bērns ir pārcietis emocionālo vardarbību.

Saskaņā ar ANO Konvenciju par bērna tiesībām un Bērnu tiesību aizsardzības likumu aprūpes tiesību atņemšana vecākiem un bērna izņemšana no ģimenes ir galējais līdzeklis, kas var tikt piemērots tikai gadījumā, ja tiek atzīts, ka šāda šķiršana nepieciešama, lai vislabāk ievērotu bērna intereses. Līdz ar to, ja bāriņtiesai nebija pietiekama pamata lemt par bērna izņemšanu no ģimenes, turklāt konstatējot, ka ģimene atzīst pastāvošās problēmas un piekrīt sadarboties, bāriņtiesai, lai veiktu bērna psiholoģisko izpēti, bija jāizvēlas citi līdzekļi, piemēram, piedāvāt vecākiem nodrošināt bērnam psihologa konsultācijas, nevis pieņemt tik radikālu lēmumu kā bērna izņemšana no ģimenes.

Minētajā lietā tika izvērtēta gan bāriņtiesas, gan sociālā dienesta rīcība, jo tieši no sociālā dienesta labvēlīga atzinuma par iespēju bērnam atgriezties ģimenē bija atkarīga bāriņtiesas turpmāka rīcība izlemt jautājumu par bērna aprūpes tiesību atjaunošanu mātei. Tika konstatēta nepietiekama sadarbība informācijas apmaiņā starp minētajām iestādēm. Minētais apstāklis, kā arī pašas mātes nepietiekama sadarbība ar sociālo dienestu kāvēja sociālā dienesta rehabilitācijas plāna izpildi un neveicināja efektīvu sociālo darbu ar ģimeni. Atzinumā, ar kuru tika pabeigta pārbaudes lieta, tiesībsargs norādīja bāriņtiesai un sociālajam dienestam uz konstatētajiem trūkumiem un aicināja nākotnē nepieļaut to atkārtosanos līdzīgās situācijās.